

Ganzen zonder grenzen

Advies voor een robuust en gebiedsgericht ganzenbeheer

**Maatschappelijke Adviesraad
Faunaschade**
mei 2021

De Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade

De Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade is begin 2017 door de twaalf provincies ingesteld om hen te adviseren over het faunaschadebeleid, over de onderzoeksresultaten op dat gebied en om provincies te faciliteren in het maatschappelijk debat over het voorkomen en bestrijden van faunaschade.

De provincies beogen met de Adviesraad het geven van een onafhankelijk advies voor de onderbouwing van de (gezamenlijke) besluitvorming en het beleid. Tevens beogen de provincies met de Adviesraad een mogelijkheid om geluiden uit de samenleving op te vangen, te kanaliseren en in het kader van hun adviestaak binnen de provinciale context te brengen.

Voor de periode tot en met 2020 zijn een aantal adviesthema's vastgesteld:

- Advies over gebiedsgerichte benadering en schadesystematiek. Dit advies gaat over het hele uitvoeringsbereik van het faunaschadebeleid (zie hiervoor het Raadsadvies 'Verbinden en vernieuwen', december 2018).
- Tussenadvies 'Op weg naar een robuust ganzenbeheer' (november 2019).
- Advies over de Faunabeheereenheden, (september 2020).
- Advies over een robuust ganzenbeleid (ligt nu voor).

De adviezen zijn te vinden op de website van BIJ12.

De Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade is samengesteld uit:

- de heer drs. G. Beukema (voorzitter)
- de heer drs. C.J. Kalden (natuur)
- mevrouw J.F. Snijder- Hazelhoff (jacht)
- de heer prof. dr. H.A.C. Runhaar (wetenschap)
- mevrouw drs. H.M. van Veen (dierenwelzijn)
- heer A.P. Verhorst (landbouw)

Colofon

Titel: 'Ganzen zonder grenzen, advies voor een robuust en gebiedsgericht ganzenbeheer'

Uitgave van: Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade

M.m.v.: dr. W. van Dijk; ir. F. Ensink MBA; ing. J.J.H.G.D. Karelse.

Utrecht, mei 2021.

Fotografie: Sjon Heijenga en Robert-Jan Asselberg

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Context en argumentatie	6
3	Uitwerking onderdelen gespreksagenda	10
	I Onderscheid trek- en standganzen	10
	II Soortgerichte benadering: onderscheid tussen verschillende soorten	14
	III Samenhang inhoudelijk en organisatorisch	16
	V Communicatie	24
	VI Kennis: Informatievoorziening, informatiedeling en monitoring	25
4	Proces	27
	Bijlage 1: Analyse ganzenproblematiek	31
	1.1 Onderscheid tussen soorten en stand- en trekkende populaties	31
2	Vigerend beleid	35
	2.1 Trekganzenbeleid	35
	2.2 Standganzenbeleid	36
3	Analyse van de effectiviteit van vigerend beleid	38
	3.1 Onderscheid tussen trekganzen en standganzen	38
	3.2 Trekganzenbeleid	38
	3.3 Beleid per soort	40
4	Beschrijving van mogelijkheden tot verbetering van beleid	43
	4.1 Trekganzenbeleid	43
	4.2 Trekganzenbeleid in een internationale context	44
	4.3 Standganzenbeleid	47
	4.4 Effectief populatiebeheer van standganzen	48
	4.5 Niet-dodelijke ganzenwerende maatregelen	50
	4.6 Gebiedsinrichting en habitatbeheer	53
5	Beschrijving van uitvoerende partijen en hun rollen	54
	5.1 Boeren	54
	5.2 Jagers	54
	5.3 Terreinbeheerders	55

1 Inleiding

In de programmering voor de huidige adviesperiode (2017-2021) is voorzien dat de Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade advies afgeeft over een robuust ganzenbeleid. De Adviesraad heeft in 2019 besloten om de advisering over het ganzenbeleid gefaseerd uit te brengen.

Ter voorbereiding op het advies is in opdracht van de Adviesraad een overzicht opgesteld van de beschikbare en nog ontbrekende kennis. Eveneens zijn provincies en faunabeheereenheden geconsulteerd. Deze kennisrapportages zijn afzonderlijk gepubliceerd. Bij de totstandkoming van het nu voorliggende advies heeft de Adviesraad gesprekken gevoerd met partijen die nauw bij het ganzenbeleid betrokken zijn.

Gezien de complexiteit van het ganzenbeheer en de bestuurlijke en maatschappelijke belangstelling hiervoor is door de Adviesraad in november 2019 het tussenadvies 'Op weg naar een robuust ganzenbeheer' uitgebracht. In vervolg daarop is op verzoek van de Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland (BAC VP) van het Interprovinciaal Overleg (IPO) een gespreksronde met de maatschappelijke partners en de faunabeheereenheden georganiseerd. Deze vond plaats in augustus 2020. Tenslotte heeft de Adviesraad nogmaals in april 2021 met de maatschappelijke organisaties en faunabeheereenheden gesproken over het concept eindadvies.

Voor u ligt het eindadvies dat allereerst ingaat op de context en de urgentie van de ganzenproblematiek, een gespreksagenda beschrijft en een uitwerking van de agendapunten geeft. Tot slot worden er aanbevelingen gedaan voor het proces waarmee dit vormgegeven kan worden. In de bijlage treft u de analyse aan van de ganzenproblematiek, die de Adviesraad mede als basis heeft gebruikt voor dit advies.

In dit eindadvies '**Ganzen zonder grenzen, advies voor een robuust en gebiedsgericht ganzenbeheer**' concludeert de Adviesraad dat de groei van ganzenpopulaties sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw voorspoedig, zo niet spectaculair genoemd kan worden. De ontwikkelingen in landbouw en natuur, ondersteund door beleid en wetgeving, hebben geleid tot dit succes. We kunnen trots zijn op de grote gastvrijheid die Nederland biedt aan ganzen die past bij ons en ons deltaland. Zeer velen genieten daar op allerlei manieren van. Tegelijkertijd lijkt het maatschappelijk draagvlak voor de bescherming grenzen te bereiken. Dat heeft vooral te maken met het ervaren van overlast en schade, vooral onder boeren (veehouders met weilanden en in mindere mate akkerbouwers), die met de ontwikkeling gepaard gaan. Daarnaast kunnen ganzen in natuur- en recreatiegebieden overlast veroorzaken en rond vliegvelden voor onveilige situaties zorgen. Deze tegenstelling maakt het ganzenbeleid een complex vraagstuk. Het kent zowel ecologische, economische, ethische en emotionele aspecten die zeer uiteenlopend worden ervaren en gewaardeerd. Bovendien heeft het een sterke internationale dimensie; zowel het gevoerde natuurbeheer als het agrarisch landgebruik maken Nederland zeer aantrekkelijk voor ganzen. Het gaat daarbij ook nog eens om verschillende soorten en verschillende populaties.

De Adviesraad constateert een hoge mate van urgentie in het ganzenbeleid en ganzenbeheer. Het komt erop neer dat niemand gelukkig is met de combinatie van de omvangrijke schade, de grote aantallen geschoten ganzen, de hoge kosten van tegemoetkomingen en de complexiteit tussen en binnen de niveaus in de regelgeving.

Het vinden van de juiste balans is de belangrijkste voorwaarde voor effectief beleid. Alleen wanneer aan ganzen voldoende bescherming geboden wordt, kan effectief tegen schade worden opgetreden. Alleen wanneer de schade beheersbaar is, kunnen ganzen gastvrij worden opgevangen. Dit kan niet los van elkaar worden gezien maar dient in evenwicht plaats te vinden.

De bestaande beleidskeuzes staan deels een effectief landelijk, provinciaal en internationaal beheer in de weg. Onder beheer worden in dit advies alle dodelijke en niet-dodelijke maatregelen verstaan om schade door ganzen te voorkomen. Tevens is sprake van beperking in de uitvoering door de toegelaten beheermaatregelen en instrumenten en het moment waarop deze zijn toegelaten. Ook het fundamentele onderscheid in het beleid tussen trekkende populaties en standpopulaties speelt hierbij een rol. De uitwerking van landelijk beleid en wetgeving in het provinciale beleid en regelgeving sluit onvoldoende aan op de praktijk, waardoor het probleem eigenaarschap boven de partijen zweeft en waardoor er voor betrokken actoren onvoldoende handelingsperspectieven zijn.

Door de mix van beleidsinstrumenten op een meer samenhangende manier in te zetten, zal het accent aanmerkelijk meer richting het voorkómen van schade moeten verschuiven. Het laaghouden van de kosten is hierbij geen doel op zich, het gaat om het vinden van de juiste balans en het proportioneel inzetten van de mogelijkheden. Er zal over grenzen heen gekeken moeten worden. Consistent beleid, samenwerking en afstemming tussen betrokken partijen op zowel internationaal, nationaal, provinciaal en regionaal niveau is daarbij van cruciaal belang. Het gebrek aan samenwerking in dit beleidsdossier leidt tot veel maatschappelijke discussie, onduidelijkheid en ontevredenheid. Tot nu toe is op veel verschillende en

uiteenlopende manieren beleid (uit-)gevoerd, waardoor de overlast en de (tege-)moetkomsten voor) schade niet zijn afgenomen.

Advies: Er moet een goede balans worden gevonden tussen beschermen en beheren. De complexiteit is naar de mening van de Adviesraad de beste onderbouwing dat alleen op basis van een breed draagvlak en in samenwerking tussen alle betrokken partijen een robuuste en duurzame aanpak kan worden bereikt. Met uiteenlopende vormen en uitingen van eigenaarschap, die wel allemaal eenzelfde kant uit werken.

De Adviesraad is optimistisch en constateert maatschappelijk besef, bereidheid, ruimte voor nieuwe inzichten en een breed draagvlak om stappen te zetten. Na gesprekken met grote landelijke organisaties kan unaniem gesteld worden dat er beweging dient te komen. Voor de provinciale besturen biedt dit grote kansen. Zij zullen de kaders moeten scheppen voor een eenduidig beleid, helderheid in verantwoordelijkheden en een goed proces.

Daarom biedt de Adviesraad een advies met een gespreksagenda om te komen tot een robuuster ganzenbeleid. De Adviesraad ziet alleen succes als in onderlinge samenspraak op basis van deze gespreksagenda keuzes gemaakt worden. Eerdere pogingen zijn immers gestrand op gebrek aan gedeelde inzichten en eigenaarschap.

Advies: In de volle breedte geldt dat er een voor betrokkenen acceptabele, grensoverschrijdende balans dient te zijn tussen de verschillende benaderingswijzen, maatschappelijke opvattingen en de praktische invulling hiervan. Dat zal niet eenvoudig te realiseren zijn. Maar met het benoemen van dilemma's en het inrichten van een passend proces kan hier worden uitgekomen.

Gespreksagenda voor verbeterd ganzenbeleid

Aan het ganzenbeleid worden twee voorwaarden gesteld. De eerste is een deugdelijke gespreksagenda, ondersteund door een goede beschrijving van de bestaande situatie, relevante informatie en handvatten voor oplossingen. De tweede is het voorzien in een goed doordacht proces, dat overheden, betrokken maatschappelijke organisaties en faunabeheereenheden bij elkaar brengt. En wel zodanig dat op basis

van welbegrepen eigenbelang commitment kan ontstaan aan te maken afspraken en gedeeld eigenaarschap van de aanpak van het vraagstuk. De afzonderlijke componenten van een verbeterd ganzenbeleid zijn goed in beeld te brengen. De uitdaging is om deze om te zetten tot een samenhangend beleid; als het ware de receptuur om tot goede gebiedsgerichte uitvoering te komen die leidt tot een gedragen landelijk beleid, passend in de internationale context. Voor dat proces (zie hoofdstuk 5) en de daarbij passende gespreksagenda doet de Adviesraad een voorstel. De Adviesraad beschrijft de componenten en werkt die elk verder uit, veelal voorzien van een of meer aanbevelingen en soms voorzien van een onderwerp om 'over door te praten'. Volgens de Adviesraad maken de hieronder genoemde onderwerpen deel uit van de gespreksagenda. Deze onderwerpen worden in hoofdstuk 4 uitgediept.

I Onderscheid trek- en standganzen

In Nederland komen verschillende ganzensoorten voor. De grauwe gans, de brandgans en de kolgans veroorzaken de meeste schade. Onder grauwe ganzen en brandganzen bevinden zich zowel trekganzen als standganzen. Deze twee groepen verschillen in gedrag en hebben een andere maatschappelijke impact. De verantwoordelijkheid die Nederland draagt voor de bescherming van deze twee groepen is niet gelijk. Het beleid zou die verschillen behoren te weerspiegelen. Dit is nog niet altijd het geval, met als gevolg dat de status van trekganzen beperkingen oplevert voor het beheer van standganzen. En omgekeerd het beheer van standganzen beperkingen oplevert voor de bescherming van trekganzen.

II Soortgerichte benadering

Gedrag, populatieontwikkelingen en internationale bescherming lopen sterk uiteen tussen verschillende ganzensoorten. Daarom is het belangrijk om voor trekkende populaties én jaarrond aanwezige populaties gedifferentieerde beleidsdoelstellingen te maken die de balans houden tussen bescherming en maatschappelijke kosten.

III Samenhang: inhoudelijk en organisatorisch

Door vanuit internationale samenwerking de bescherming vorm te geven kan het beheer op nationale en provinciale schaal effectiever zijn beslag krijgen. Hierbij is aansluiting bij de internationale ontwikkelingen vanuit AEWA de meest passende. Het AEWA-verdrag regelt de bescherming van 255 trekkende vogelsoorten die ge-

heel of gedeeltelijk afhankelijk zijn van moerasgebieden (*wetlands*). Inmiddels hebben 118 landen en de Europese Unie zich bij het verdrag aangesloten.

Verleg het accent van het ganzenbeleid van voorkomen-bestrijden-betalen naar voorkomen-bestrijden van schade door meer beleidsprikkels te geven in samenhang met gebiedsgericht beleid. Stel zeker dat landelijke en provinciale overlegstructuren zodanig op elkaar zijn afgestemd dat in de regio effectief uitvoering kan worden gegeven aan de gemaakte afspraken. Met als motto: landelijke eenduidigheid en adequate provinciale vertaling maken regionaal maatwerk mogelijk.

IV Toolkit voor uitvoering

Uitvoering is alleen praktisch mogelijk en motiveert partijen als er een duidelijk en eenduidig kader voor ligt, dat technisch en juridisch kloppend is. Help uitvoerders door het aanreiken van een handelingsperspectief met een uitgebreide set van instrumenten. Regionale groepen kunnen uit deze set instrumenten de bij hun regio passende middelen kiezen om de 'uitvoerder in het veld' te faciliteren.

V Communicatie

Het is gewenst dat heldere en transparante communicatie op de verschillende niveaus plaatsvindt, in een onderling afgestemde aanpak. Met als belangrijk winstpunt het verkrijgen van draagvlak en (daarmee) het vergroten van de mogelijkheden om de gestelde doelen te behalen. Communicatie richt zich zowel op direct betrokkenen als op de samenleving.

VI Kennis, Informatievoorziening, informatiedeling en monitoring

Het beleid en de uitvoering kunnen beter worden onderbouwd en geëvalueerd. Ontwikkeling van nieuwe of verbetering van bestaande monitoringprotocollen voor tellingen, afschotregistratie en schadebeelden met inzet van vernieuwende technieken zal hieraan bijdragen. Ondersteun het beleid met kennis en onderzoek, met nadruk op preventie en niet-dodelijke middelen, onder andere op basis van de BIJ12 onderzoeksagenda.

3

Uitwerking onderdelen gespreksagenda

I Onderscheid trek- en standganzen

Trekganzen

Trekganzen verblijven vanaf het winterhalfjaar tot en met mei in Nederland. Het waterrijke Nederlandse landschap met veel eiwitrijk grasland leent zich daar goed voor. Zij mengen zich in die periode met de jaarrond verblijvende standganzen, vooral grauwe ganzen en brandganzen. De grasproductie ligt in de wintermaanden nagenoeg stil. Schade door trekganzen manifesteert zich vooral in het voorjaar wanneer de grasproductie weer op gang komt, maar de ganzen nog niet vertrokken zijn. Door klimaatverandering en efficiëntere landbouwmethoden wordt de periode dat ganzen in Nederland blijven steeds langer. Dit heeft toenemende schade door trek- en standganzen aan landbouwgewassen tot gevolg. Nederland heeft de verantwoordelijkheid en de mogelijkheden om zich tegenover trekganzen gastvrij op te stellen. Daar is ook draagvlak voor, dat mag wat kosten. Aan die gastvrijheid mogen echter wel grenzen gesteld worden omwille van de (maatschappelijke) kosten in de vorm van landbouwschade en schade aan flora en fauna. Deze grenzen hebben betrekking op:

- Het aandeel van de internationale populatie waaraan Nederland gastvrijheid biedt;
- Het areaal foerageergebied dat Nederland daarvoor beschikbaar stelt;
- De periode waarin trekganzen welkom zijn.

Internationale context

Voor trekganzen moeten activiteiten gericht op schadebestrijding en beheer in internationale context worden gezien. Afstemming op flyway niveau is hiervoor essentieel. AEWA is daar het platform voor. In Nederland vormgegeven via de provinciale Werkgroep AEWA Ganzenaanpak (WAG) waarin provincies, faunabeheereenheden en wetenschappers samenwerken. De te maken afspraken richten zich op de aantallen ganzen van verschillende soorten en populaties, die in verschillende periodes in verschillende landen langs de flyway welkom zijn. Deze afspraken zijn onder andere gebaseerd op reeds bestaande wettelijke kaders, zoals de Europese Vogel en habitatrichtlijnen. Naast bindende afspraken over minimaal te bieden bescherming, worden afspraken gemaakt over streefaantallen. Dat zal de uitkomst moeten zijn van een maatschappelijk debat dat in Nederland nog gevoerd moet worden. Dat kan mede onderdeel zijn van de invulling van dit advies. Uiteindelijk bieden de internationale afspraken over bescherming en streefstanden provincies mogelijkheden om beheersmaatregelen te treffen.

Foerageergebiedenbeleid

Sinds 2005 wordt in Nederland foerageergebiedenbeleid gevoerd. Om uiteenlopende redenen heeft de in eerste instantie uniforme werkwijze niet in alle provincies tot het gewenste resultaat geleid. Buiten de foerageergebieden treedt te veel schade op. De redenering achter het foerageergebiedenbeleid blijft wat de Adviesraad betreft echter overeind: Bied voldoende rust en ruimte om het welkome deel van de populaties trekganzen op te vangen en zet daarbuiten in op effectieve verjaging, eventueel met ondersteunend afschot. Een herkenbare aanduiding van gebieden waar gastvrijheid voorop staat, is de enige legitimatie om elders tot ingrijpen te kunnen besluiten.

Grenzen stellen aan foerageergebieden betekent dat binnen die gebieden voldoende rust en aantrekkelijk voedsel wordt geboden en dat grondgebruikers voor schade een tegemoetkoming ontvangen. Buiten de foerageergebieden zullen ganzen actief verjaagd moeten worden. Dit betekent dat de verwachtingen en het handelingsperspectief van grondgebruikers en jagers daarmee in overeenstemming moeten worden gebracht.

Advies: De principes achter het foerageergebiedenbeleid moeten overeind blijven omdat het de grondslag voor beheer buiten die gebieden vormt. De hoeveelheid geboden rust en aantrekkelijk voedsel moet toereikend zijn voor het aantal ganzen dat welkom is. Voor grauwe ganzen en brandganzen zijn de afspraken, die binnen AEWA verband worden gemaakt, leidend. Buiten de foerageergebieden moeten grondgebruikers worden gestimuleerd om schade te voorkomen. Daarvoor dienen ze afdoende mogelijkheden te krijgen.

Om over door te praten: aandacht voor consistent foerageergebiedenbeleid

Foerageergebieden begrenzen betekent niet alleen dat binnen die gebieden rust en aantrekkelijk (kwalitatief goed) voedsel wordt geboden, het betekent ook dat ganzen daarbuiten actief verjaagd worden. Is het areaal aan foerageergebieden groot genoeg om alle ganzen op te vangen? Kan de hoogte van de tegemoetkoming buiten deze gebieden worden verlaagd om actieve verjaging door grondgebruikers te stimuleren? Hebben grondgebruikers wel voldoende juridische mogelijkheden om ganzen effectief te verjagen? Beschikken grondgebruikers wel over de middelen om ganzen effectief te verjagen? Zijn de antwoorden op deze vragen overal en voor alle soorten dezelfde?

Standganzen

Standganzen verblijven het gehele jaar door in Nederland, ook in voorjaar en zomer wanneer landbouwgewassen het meest kwetsbaar zijn. Ook voor standganzen vervult Nederland een gastvrije rol en ook voor standganzen mogen aan die bescherming grenzen worden gesteld. Uit gesprekken die de Adviesraad met verschillende maatschappelijke organisaties heeft gevoerd, blijkt draagvlak voor het voortzetten van het beleid met een bovengrens aan de populatie standganzen.

Vooraf de populatie grauwe ganzen wordt als problematisch ervaren. Net zoals voor trekganzen bieden de afspraken die in AEWA verband worden gemaakt, handvatten voor het vaststellen van populatiegroottes, de te bieden bescherming en maatschappelijk geaccepteerde streefaantallen.

Beheer van de populaties

De omvang van de populaties wordt beperkt door beschikbare hoeveelheid voedsel, broedplaatsen, slaapplekken en factoren die sterfte en aanwas beïnvloeden. Ieder van die factoren kan met beheer worden beïnvloed. Beheer van standganzen dient daarom altijd gecoördineerd, systematisch, consequent en met oog voor specifieke lokale omstandigheden plaats te vinden. Daarvoor is een planmatige, gebiedsgerichte inzet van alle betrokken partijen noodzakelijk.

Wanneer het lukt om de populaties standganzen tot het gezamenlijk bepaalde niveau te brengen, kan worden overgegaan op duurzaam populatiebeheer. Daarbij verschuift het accent op termijn van dodelijke naar niet dodelijke middelen.

Advies: De komende jaren moet stevig(er) ingezet worden op populatiebeheer van vooral grauwe ganzen, met name standganzen. Dit dient planmatig, gebiedsgericht en met zo groot mogelijke medewerking van alle partijen plaats te vinden. Juridische mogelijkheden, financiële prikkels (waaronder de tegemoetkomingen), en andere middelen die een actieve bijdrage van de verschillende partijen kunnen stimuleren, dienen fijnmazig, op regionaal niveau te worden afgestemd. De potentiële rechtsongelijkheid voor

grondgebruikers die met verschillende omstandigheden worden geconfronteerd, is hierbij een belangrijk aandachtspunt. Van provincies en faunabeheereenheden vraagt dit een actieve, regionaal gedifferentieerde inzet, die mogelijkheden voor maatwerk biedt en gebaseerd is op heldere, uniforme uitgangspunten. Ook met het Rijk moet het gesprek worden aangegaan over wettelijke mogelijkheden om de grauwe gans te bestrijden. Ken nu grote urgentie toe aan het bereiken van duurzaam populatiebeheer, zodat op termijn het gebruik van dodelijke middelen aanmerkelijk verminderd kan worden.

Ons eerdere advies 'Verbinden en vernieuwen' uit 2018, biedt een aantal aanknopingspunten om de vergoedingssystematiek op een gedifferentieerde wijze in te zetten, zonder rechtsongelijkheid te creëren.

Om over door te praten: grauwe gans op de wildlijst?

Op een soort die op de wildlijst staat mag binnen een beperkt seizoen gejaagd worden, met als oogmerk die soort te benutten voor consumptie. Dit kan alleen bij soorten die hiervoor talrijk genoeg zijn. Soorten die niet op de wildlijst staan mogen alleen gedood worden om schade te voorkomen, bijvoorbeeld aan landbouwgewassen. De meeste van de ons omringende landen maken dit onderscheid niet.

Voor soorten op de wildlijst is de jager aansprakelijk voor opgetreden schade. Voor een soort op de wildlijst kan nog steeds aanvullend een ontheffing of vrijstelling worden verleend binnen het kader van schadebestrijding. Ook kunnen voorwaarden worden gesteld aan het bejagen van soorten op de wildlijst, bijvoorbeeld een verplichting om afschot te registreren. Een variant hierop is plaatsing op de landelijke vrijstellingslijst. Is de grauwe gans talrijk genoeg om op de wildlijst of de landelijke vrijstellingslijst te plaatsen? In welke periode kan dat? Vinden wij als maatschappij duurzame benutting voldoende reden om wilde dieren te doden? Zijn onze morele afwegingen wat dat betreft te rijmen met de wijze waarop we aankijken tegen onze omgang met andere dieren zoals vee en vissen? Is het realistisch om een jager verantwoordelijk te houden voor schade door grauwe ganzen? Op deze vragen is geen eenduidig antwoord te geven. Het verdient wel aanbeveling om hierover de discussie te voeren. Het Rijk dient hierin als bevoegd gezag betrokken te worden.

Om over door te praten: beheer zonder gebruik van dodelijke middelen

Het grote aantal geschoten ganzen leidt tot onbegrip. Op dit moment is het nog niet denkbaar om zonder (ondersteunend) afschot overlast en schade binnen de perken te houden. Maar dat hoeft natuurlijk niet zo te blijven. Kunnen we ons een situatie voorstellen waarin alleen niet-dodelijke middelen worden ingezet? Kan preventie in combinatie met passende tegemoetkomingen in schade zo'n omvang krijgen dat afschot uitzonderlijk is? Wat is er nodig om zo'n situatie te bereiken?

II Soortgerichte benadering: onderscheid tussen verschillende soorten

Naast het onderscheid tussen trekganzen en standganzen is het belangrijk soortspecifiek beleid te maken. De standpopulatie van grauwe ganzen groeit nog steeds. De standpopulatie van brandganzen lijkt daarentegen af te vlakken. Doordat de trek-kende populatie van brandganzen juist tot relatief laat in het seizoen in Nederland blijft, draagt die soort nog steeds fors bij aan de voorjaars schade. Dit pleit ervoor om de 'gastvrije periode' voor brandganzen anders te definiëren dan voor grauwe ganzen en kolganzen. Buiten de winterperiode is het voor grauwe ganzen nodig om actief op populatiebeheer in te zetten. Bij brandganzen speelt dit niet of veel minder.

Om over door te praten: differentiatie of vereenvoudiging?

Beheer dat onderscheid maakt tussen soorten, populaties, gebieden en periodes is het meest effectief. Dergelijke differentiatie maakt beheer wel complexer. Een uitvoerder in het veld moet met meerdere zaken rekening houden. Tot op welke hoogte is differentiatie nog zinvol? Is het mogelijk aan de ene soort rust te bieden, terwijl een andere soort in dezelfde periode actief bejaagd wordt? Welke mate van differentiatie kan van uitvoerders verwacht worden? Tot op welke hoogte is de beschikbare informatie nog specifiek genoeg om gedifferentieerd beleid op te kunnen baseren?

Voor de standpopulatie van brandganzen is de beleidsdoelstelling om het landelijke schadeniveau gelijk te laten zijn aan dat van 2011 ruimschoots behaald. Dit heeft echter niet geleid tot aanpassing van het beleid, terwijl dit logischerwijs voortvloeit uit de doelstellingen. Adaptief beheer is hier achterwege gebleven.

Advies: Ontwikkel een werkwijze die bij het behalen van doelen tot aanpassen van beheersmaatregelen leidt. Een dergelijke werkwijze vraagt goede monitoring en afstemming tussen provincies en faunabeheereenheden om het verleggen van problemen te voorkomen (zie ook bijlage paragraaf 4.3).

De grootste drijfveer achter het ganzenbeleid is één populatie: de standpopulatie van de grauwe gans. In korte tijd heeft de grauwe gans zich massaal als broedvogel gevestigd in ons land. De soort past zich gemakkelijk aan in wisselende omstandigheden en heeft een hoge reproductie. Hierdoor veroorzaakt deze populatie de grootste overlast en schade. Alle inspanningen ten spijt is nog geen stabiele situatie bereikt. De Adviesraad waardeert de inspanningen van velen, maar meent dat doelstellingen beter zullen worden bereikt als vanuit één beleidskader tot en met uitvoering wordt gewerkt.

Advies: Stel voor de grauwe gans één landelijk faunabeheerplan op, op initiatief van de gezamenlijke provincies.

Er zijn twee aspecten van het ganzenbeleid die gemakkelijk buiten beschouwing worden gelaten: de stedelijke ganzenproblematiek en de aanpak van (semi-)exoten. Het is te verwachten dat het stedelijk gebied in toenemende mate eenzelfde problematiek zal laten zien van grauwe ganzen als het landelijk gebied.

Soorten als de nijlgans en Canadese ganzen (grote en kleine) zijn niet alleen in het stedelijk gebied te vinden, maar ook daarbuiten. Bij ongebreidelde groei zullen ook deze soorten in toenemende mate overlast en schade gaan veroorzaken. Door hun andere juridische status vallen zij goeddeels buiten het zichtveld van provincies. De interactie met het ganzenbeleid en de groei in overlast en schade maakt het niettemin wenselijk tot een eenduidiger aanpak te komen.

Advies: Ga in overleg met Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) om richtlijnen te ontwikkelen en om gemeenten hulp te bieden bij de aanpak van probleemsituaties in hun gemeente. Ga na of exoten onderdeel kunnen uitmaken van de aanpak in het stedelijk gebied. En onderzoek of daarnaast gerichte aanpak van het 'exotenvraagstuk' wenselijk is. Sla daarbij acht op het toenemend aantal hybride ganzen.

Om over door te praten: ganzenbeheer in stedelijk gebied

In het buitengebied is de aanpak al lastig, maar in dichtbevolkte gebieden is de (emotionele) weerstand tegen vangen van exoten/ganzen waarschijnlijk nog groter. Het makkelijkst is om discussie te vermijden en niet in te grijpen; de druk zal daarvoor groter worden, ook in het landelijk gebied. Wat zijn begaanbare wegen om ruimte voor keuzen te creëren en te vergroten?

III Samenhang inhoudelijk en organisatorisch

Maak onderscheid tussen internationaal, landelijk, provinciaal en regionaal ganzenbeleid, en zorg voor afstemming zowel inhoudelijk als organisatorisch (en communicatief).

Om over door te praten: internationaal denken, regionaal doen

Internationaal afstemmen en regionaal aanpakken. Het lijkt een tegenstelling, maar beiden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Hoe kunnen we bepalen welk gesprek op welk niveau moet plaatsvinden? Welke afspraken over beleid en beheer moeten op internationaal en nationaal gemaakt worden om provinciaal en regionaal maatwerk te kunnen leveren?

Voor faunabeleid zijn provincies bevoegd gezag. Zij hebben hiervoor de belangrijkste juridische en beleidsmatige instrumenten in handen. Bij het maken van de plannen en het coördineren van de uitvoering spelen faunabeheereenheden (FBE's) een belangrijke rol. Zij vertalen op planmatige wijze het provinciale faunabeleid in faunabeheerplannen. Dat vormt vervolgens weer de basis voor ontheffingen en vrijstellingen. Op provinciaal niveau is het goed mogelijk om maatwerk te leveren, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke ecologische, maatschappelijke en politieke situatie ter plaatse. Ganzenproblematiek houdt echter niet op bij provinciegrenzen of landsgrenzen. Ganzenbeleid hoeft niet in iedere provincie hetzelfde te zijn, maar de (landelijke beleids-)kaders moeten wel consistent zijn. Daarom is afstemming nodig op de verschillende niveaus.

Internationaal

Op internationaal niveau worden afspraken gemaakt over minimale beschermingsniveaus, maxima van het aantal te doden ganzen en streefaantallen per soort, populatie en land(en) waar deze voorkomen. Ook hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen trekganzen en standganzen. Die afspraken worden gemaakt binnen de kaders van AEWA. Hierbij zijn het ministerie van LNV, provincies, BIJ12 en FBE's betrokken. Ook ganzenexperts vanuit wetenschappelijke kringen worden hierbij ingeschakeld. In dat gremium worden de huidige grenzen aan de Nederlandse gastvrijheid voor ganzen uit de ganzenakkoorden in internationaal verband geplaatst. Binnen de kaders van AEWA vindt tevens monitoring plaats. Het is belangrijk de koppeling te maken tussen monitoring op internationaal niveau en beheer op provinciaal niveau. Wanneer het op internationaal niveau slecht gaat met een ganzensoort, moet dat ertoe leiden dat het beheer op provinciaal niveau wordt aangepast, en vice versa.

Daarnaast is het belangrijk om afstemming te bereiken over de periode waarin actief op ganzen geschoten wordt. Dankzij de nadruk op schadebestrijding, zijn de afschotmogelijkheden in Nederland het ruimst in de periode tussen februari en oktober. In de ons omringende landen is dit vooral in het najaar en winter. Dit kan een aanzuigende werking hebben in de afschotluwe gebieden en periodes.

Zeker wanneer binnen de kaders van de AEWA over streefaantallen zal worden gesproken, is het van belang dat hierover afstemming plaatsvindt met de maatschappelijke partijen. Op dit moment is daar geen landelijk platform voor.

Nationaal

Op nationaal niveau moet nader worden bekeken hoeveel ganzen waar en hoe in Nederland welkom zijn. Dit is vooral een interprovinciale aangelegenheid, maar ook belangenorganisaties als LTO NL, Jagersvereniging, NOJG, Dierenbescherming, Vogelbescherming, terreinbeherende organisaties en FPG moeten hierbij worden betrokken. Hiermee wordt een nadere uitwerking gegeven van afspraken die op AEWA niveau worden gemaakt.

Op basis van overeengekomen aantallen ganzen kunnen provincies beleid en beheer bepalen. Dit advies geeft aanbevelingen en benoemt dilemma's, met als doel provincies in staat stellen voor beleid en beheer gezamenlijk of afzonderlijk keuzes te maken. Vervolgens is het van belang dat de gemaakte keuzes consistent in beleid en beheer worden doorgevoerd. Het verdient aanbeveling om keuzes zoveel mogelijk tussen provincies onderling af te stemmen. Uniformiteit is daarbij geen doel. Het is tevens van belang dat op nationaal niveau tussen FBE's afstemming blijft plaatsvinden over het opstellen van faunabeheerplannen en de daarop gebaseerde aanvragen van ontheffingen en eventuele provinciale vrijstellingen en opdrachten. Ook hierbinnen moet maatwerk mogelijk blijven, zolang dit maar gebaseerd is op gedeelde ecologische en juridische uitgangspunten. Afstemming tussen de omgevingsdiensten is daarbij ook gewenst.

Provinciaal

Al sinds de inwerkingtreding van de Flora- en faunawet in 1998 is het faunabeleid in Nederland gedeeltelijk gedecentraliseerd. Sinds de inwerkingtreding van de Wet natuurbescherming in 2017, is de decentralisatie compleet. Een landelijk ganzenakkoord tussen provincies is in 2013 mislukt. In IPO-verband is toen bestuurlijk besloten dat de individuele provincies vanaf dat moment zelf verder vorm zouden geven aan het eigen provinciale ganzenbeleid.

Naarmate de ganzenpopulaties en de daarmee samenhangende faunaschade in omvang zijn toegenomen, is het beleid in verschillende provincies uit elkaar gaan lopen. Tussen provincies bestaan inmiddels grote verschillen in juridische mogelijkheden om beheer toe te passen. Denk aan periode van afschot, toegestane middelen, voorwaarden aan afschot en soorten waarop afschot plaats mag vinden. Daarnaast bestaan verschillen in eigen risico, behandelbedrag en de mogelijkheden om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen. Een deel daarvan is te verklaren vanuit verschillen in de ecologische, maatschappelijke of politieke context, maar dat is zeker niet altijd het geval.

Verschillen tussen provincies worden verder versterkt door juridische procedures die zich richten op details in ontheffingen en vrijstellingen. In de ene provincie doorstaat een ontheffing de toets van de rechter, terwijl een vergelijkbare, maar net iets andere ontheffing in een andere provincie wordt ingetrokken. Deze individuele provinciale benadering zorgt er ook voor dat de zwakst onderbouwde ontheffingen bij een negatief oordeel jurisprudentie creëert waar goed onderbouwde ontheffingen aan gespiegeld worden. Hierdoor regeert de zwakste schakel. Dit alles pleit voor samen optrekken van provincies.

In hoofdstuk III 'Samenhang inhoudelijk en organisatorisch' is al aangedrongen op het maken van duidelijke keuzes en om het verbinden van consequenties aan die keuzes. De Adviesraad is van mening dat dit advies provinciale bestuurders een aantal handvatten biedt waarmee keuzes goed uitgelegd kunnen worden.

Gebiedsgericht

Op regionaal niveau is samenwerking tussen agrariërs, TBO's, jagers en lokale overheden (gemeenten, waterschappen) essentieel. Voor het succes van ingrepen als terreininrichting, gecoördineerd afschot, nestbehandeling en de effectieve inzet van verjagingsmiddelen, is het van belang dat alle betrokken partijen hun steentje bijdragen en dat die bijdragen onderling worden afgestemd en concreet worden gemaakt in uitvoeringsplannen. Voorbeelden van succesvolle initiatieven op dit vlak zijn echter nog steeds zeldzaam. Provincies kunnen een rol spelen door dergelijke samenwerkingsinitiatieven te stimuleren en financieel te ondersteunen, bijvoorbeeld met een programma of programmatische aanpak. Het verdient daarbij aanbeveling te bezien in hoeverre tegemoetkomingen in schade, eventueel in combinatie met aanvullende financiële middelen, op gebiedsniveau kunnen worden ingezet om de kosten, de baten en de verantwoordelijkheden van het voorkomen en bestrijden van schade zodanig over de verschillende partijen te verdelen dat ieder voldoende prikkel heeft om actief mee te werken.

Advies: Zorg dat de afspraken die op verschillende niveaus worden gemaakt met elkaar in overeenstemming zijn. Heb respect voor de keuzevrijheid die provincies binnen het faunadossier hebben, maar bereik overeenstemming over de consequenties van die keuzes. Zet gemaakte keuzes consequent om in beleid en beheer. Ga gebiedsgericht te werk en maak gebruik van de mogelijkheden die worden geboden door programma's of een programmatische aanpak. Onderbouw keuzes en geef ook aan waarom niet overal dezelfde keuzes worden gemaakt. Zorg voor een interprovinciale overlegstructuur waaraan ook belangenorganisaties en faunabeheereenheden deelnemen. Overweeg hiervoor een onafhankelijke voorzitter aan te stellen.

Met dit laatste punt adviseert de Adviesraad om deels opnieuw de weg te bewandelen waarvan bij het mislukken van het ganzenakkoord afscheid is genomen. Uit gesprekken die hierover met maatschappelijke organisaties zijn gevoerd blijkt daar een grote behoefte aan. Betekent dit dat de belemmeringen die succes eerder in de weg stonden nu verdwenen zijn? Nee, maar wel acht de Adviesraad de tijd rijp om de problemen die toen niet konden worden overwonnen, opnieuw op te pakken. Wat

ons betreft ligt hier vooral een uitdaging voor de provincies en doen we een oproep dit proces te faciliteren.

Juridische aspecten

Vooraf wanneer moet worden ingezet op beheer en schadebestrijding, is het belangrijk dat zwakheden in ontheffingen, vrijstellingen en vergunningen geen obstakel vormen. De grote rol van de rechtspraak bij faunabeheer is een bron van ongenoe-gen bij velen. Niet vanwege de interventies van rechters, maar vanwege de onvoor-spelbaarheid van uitkomsten bij de uitvoerders van afgesproken beleid. Het is te-recht dat kritisch wordt getoetst of het doden van dieren noodzakelijk en effectief is om schade te voorkomen. De vrijwel onmogelijke voorwaarden die worden gesteld aan het aantonen van causaliteit tussen de aanwezigheid van schadeveroorzakende soorten en de optredende schade maken het echter zeer moeilijk om beheer uit te voeren waar draagvlak voor is.

Een goede onderbouwing van te verlenen ontheffingen, vrijstellingen en vergunnin-gen begint met een deugdelijk faunabeheerplan waarin beheer en bescherming in balans zijn. Goede afspraken, ook op AEWA niveau, helpen daarbij. De beschikbaarheid van betrouwbare, eenduidige gegevens over populaties en populatieontwikke-ling, overlast en schade en effectiviteit van maatregelen is belangrijk (zie hiervoor ook het advies in paragraaf VI 'Kennis: Informatievoorziening, informatiedeling en monitoring'). Even belangrijk is zorgvuldig en doordacht gebruik van de gegevens. De variatie daarin door provincies en faunabeheereenheden is op dit moment groot. Veel winst kan worden geboekt door vanaf het begin van dit proces juridische exper-tise te betrekken.

De verantwoordelijkheden voor het ganzenbeleid zijn decentraal belegd bij provin-cies. Het ministerie van LNV is daarbij vrijwel geheel onzichtbaar geworden. Dit ter-wijl de grondslagen voor het handelen van provincies zijn neergelegd in wet- en regelgeving van LNV. De ruimte voor provinciale afweging in die wet- en regelgeving lijkt op onderdelen onnodig groot. Een gezamenlijk project van LNV en de twaalf provincies zou in beeld kunnen brengen waar aanpassing wenselijk is.

Advies: Gebruik de gezamenlijke kennis van de provincies en faunabeheereenheden bij het toetsen van de kwaliteit van onderbouwing van ontheffingen en vergunningen. Kijk samen met LNV naar dingen die 'aan de voorkant' in algemene zin kunnen worden besloten in het democratisch proces. Maak politiek wat politiek hoort te zijn, zodat de rol van rechters minder vaak van doorslaggevend belang hoeft te zijn. Overweeg vaker provincie-overstijgende ontheffingen en vrijstellingen.

De rol van faunabeheereenheden bij het ganzenbeleid

De faunabeheereenheden herbergen individueel en collectief veel kennis over de praktijk van het ganzenbeheer. Bij het proces om te komen tot gezamenlijke afspraken over de aanpak van het ganzenbeleid moet die kennis aan tafel beschikbaar zijn voor de deelnemende partijen.

Een nog belangrijker rol voor de faunabeheereenheden is weggelegd bij de provinciale en gebiedsgerichte vertaling van de uiteindelijke afspraken. De FBE is dan bij uitstek de draaischijf waar die vertaling plaatsvindt. De FBE vormt de centrale schakel in het geheel. Daar zijn veel maatschappelijke partijen bijeen en wordt de uitvoering van het faunabeheer planmatig gecoördineerd.

De bestuurssamenstelling van de FBE is relevant. Gezien het feit dat landelijk opererende organisaties tot collectieve afspraken over het ganzenbeleid komen en deze doorgaans ook zitting hebben in de besturen van de faunabeheereenheden, is het de plek waar samenhang kan worden geborgd. Het is noodzakelijk dat de FBE en de organisaties waar de leden van de FBE aan verbonden zijn, overeenstemming bereiken over commitment aan landelijke, provinciale en gebiedsgerichte afspraken. Hierbij is een gevoel van eigenaarschap van de FBE en de faunabeheerplannen bij de partijen in het bestuur belangrijk.

Advies: Zorg voor inbreng vanuit faunabeheereenheden bij het landelijk overleg. Breng faunabeheereenheden in een zodanige positie dat zij in samspraak met de provinciale stakeholders een consequente uitvoering van gemaakte afspraken kunnen borgen. Besteed voldoende aandacht aan afvaardiging en mandatering van de FBE vertegenwoordiging binnen landelijke overleg. Maak duidelijk onderscheid tussen een landelijk overleg met maatschappelijke partners en de rol van de afzonderlijke FBE besturen.

De Wet Natuurbescherming biedt de minister van LNV de mogelijkheid om diersoorten aan te wijzen waarvoor, vanwege de omvang van het leefgebied, provinciegrens overschrijdende faunabeheerplannen worden opgesteld. Ook faunabeheereenheden zelf kunnen besluiten de samenwerking op te zoeken om een gezamenlijk faunabeheerplan op te stellen. Gezien de landelijke omvang van de schadeproblematiek en het grensoverschrijdende karakter van de populaties, is de grauwe gans een soort die voor een landelijke aanpak in aanmerking komt. Ook in ons advies over de faunabeheereenheden is geopperd om in dergelijke gevallen op landelijk niveau de samenwerking op te zoeken.

De FBE's hebben gezamenlijk een juridische analyse laten maken die gebruikt kan worden voor het opstellen van faunabeheerplannen. De FBE's hebben ook de ambitie om een ecologische analyse op te stellen. Dat is een goede ontwikkeling en een mooi voorbeeld van de gewenste samenwerking.

Met betrekking tot de uitvoering van het beheer, specifiek de ontheffingsverlening en de doormachtiging, beveelt de Adviesraad aan dat dit overzichtelijk en vooral ook begrijpelijk en uitlegbaar plaatsvindt. De Adviesraad adviseert provincies en FBE's om bij het opstellen van ontheffingen en vrijstellingen niet meer te vragen dan zinvol is. Ontheffingen en vrijstellingen staan niet op zichzelf, maar komen bovenop alle andere van toepassing zijnde wet- en regelgeving. Ook gemeentelijke regelgeving is relevant. Bij nieuwe ontheffingen, vrijstellingen en vergunningen wordt aangeraden te toetsen op mogelijke verzwaring van administratieve en uitvoeringslasten, waarbij alle van toepassing zijnde regelgeving in ogenschouw wordt genomen.

Effectief beheer

Het instellen van beheerteams, bestaande uit beroepsbeheerders, kan helpen invulling te geven aan populatiebeheer. Dit is een aanvulling op het beheer door vrijwillige jagers en moet zo mogelijk in samenwerking met deze groep worden vormgegeven. De beheerteams moeten zich bij de uitvoering van hun werkzaamheden richten op beheer op het meest effectieve moment (broedseizoen) en de gebieden waar dit het meest effectief is (bijvoorbeeld natuurgebieden). Bij een gecoördineerde gebiedsgerichte aanpak, is samenwerking tussen landbouworganisaties, terreinbeheerders en uitvoerders (jagers, beroepsbeheerders) van belang. Daarbij moeten de verschillende vormen van beheer worden afgestemd, zoals nestbehandeling, ruivangsten en afschot en georganiseerde afvoer van geschoten ganzen met behulp van beschikbaarstelling van koelcontainers. Ook niet-dodelijke middelen kunnen tot het instrumentarium van professionele beheerteams behoren. De provincies kunnen optreden als opdrachtgever, de coördinatie van dergelijke gebiedsgerichte aanpak en de beheerteams zou bij de faunabeheereenheden moeten liggen.

Om over door te praten: gaat het om jacht, beheer of plaagdierbestrijding?

Schadebestrijding wordt uitgevoerd door vrijwillige jagers. Zij zetten zich graag in om landbouwgronden schadevrij te houden en zien zich voor hun inspanningen beloond in de vorm van het geschoten wild. In het geval van ganzenschade wordt er echter nogal wat gevraagd van deze vrijwilligers. De meest effectieve vormen van populatiebeheer bij grauwe ganzen vragen bovendien soms ook om de meest controversiële methodes, zoals nestbehandeling en het schieten van ruiende, broedende of koppelvormende ganzen. Jagers lopen hierbij tegen ethische dilemma's en weidelijkheidsregels aan. De omvang van standpopulaties grauwe ganzen maken een gesprek noodzakelijk over de professionalisering van schadebestrijding en populatiebeheer. Hoe richten we dit gesprek in? Hoe krijgt de coördinatie tussen jagers onderling, tussen jagers en boeren en tussen vrijwillige jagers en professionele beheerders vorm? Wat vraagt dat van alle partijen? Wat mag men van elkaar verwachten? Hoe kunnen partijen elkaar zo goed mogelijk ondersteunen?

Zowel voor verjaging als bejaging zijn er diverse middelen en methodes voorhanden. Voorbeelden hiervan zijn nestbehandeling en/of vangacties. De effectiviteit hiervan staat soms echter ter discussie. Het is denkbaar dat een meer beleidsmatige gecoördineerde, op elkaar afgestemde sturing een effectievere inzet van dit soort maatregelen tot gevolg heeft. Dit kan naar de mening van de Adviesraad alleen op gebiedsgericht niveau zijn beslag krijgen.

Om over door te praten: de ganzenmarkt

Noodzakelijk afschot van ganzen zou op meer bijval kunnen rekenen als het ganzenvlees beter zijn weg naar de consument vindt. De afzet van ganzenvlees blijft echter een beperkende factor. Bevordering van de afzetmogelijkheden van ganzen(-vlees) producten draagt bij aan de effectiviteit van het beheer. Hetzelfde geldt voor de afvoer van kadavers en slachtrestanten. Het verkennen van de mogelijkheden is zinvol. Maar bij succesvol ganzenbeleid zal over enkele jaren het aantal gedode ganzen aanmerkelijk minder zijn dan nu het geval is. Hoe gaan we om met het huidige aanbod van ganzenproducten? Wat is het marktperspectief op de lange termijn? Wat is de houdbaarheid hiervan als in de toekomst het aanbod minder is?

Naast afschot bestaat ook de mogelijkheid voor professionele vangacties, waarna ganzen vergast worden. Deze methode is efficiënt en veroorzaakt in vergelijking tot afschot niet meer dierenleed. Dergelijke vangacties liggen maatschappelijk gevoelig, maar verdienen wel een plek in het instrumentarium.

Advies: Verricht nader onderzoek naar de effectiviteit en de onderlinge relatie van nestbehandeling en vangacties en/of zet praktijkpilots op.

Preventieve middelen

Van grondgebruikers wordt in een aantal gevallen verwacht dat zij maatregelen nemen om schade te voorkomen. Hierbij wordt eerst gekeken naar niet-dodelijke middelen. Op de website van BIJ12 zijn Faunaschade-preventiekits te vinden die per diersoortgroep een overzicht geven van beschikbare middelen. Zoals uit recente studies van WENR en CLM naar voren komt, zijn de meeste middelen niet effectief. Dat wordt door de grondgebruikers ook als zodanig ervaren. Vroeg of laat treedt gewenning op en als het al lukt om ganzen met succes te verjagen, dan komen ze bij de buurman terecht, die ze uiteindelijk weer terug verjaagt. Er is daarom behoefte aan middelen waar voor langere tijd een verjagende werking vanuit gaat en die gebiedsgericht ingezet kunnen worden. BIJ12 laat regelmatig onderzoek uitvoeren naar innovatieve verjaagmethoden en ook andere partijen nemen initiatieven op dat gebied.

Advies: Het verdient aanbeveling om te blijven investeren in onderzoek naar innovatieve verjaagmethoden en kijk daarbij niet alleen naar preventieve technische mogelijkheden, maar ook naar manieren om hiervoor op gebiedsniveau de samenwerking op te zoeken. Blijf de Faunaschade Preventiekits van BIJ12 updaten naar de laatste inzichten.

Om over door te praten: genieten van ganzen

Er zijn ook andere mogelijkheden om met (de aanwezigheid van) ganzen om te gaan. Niet alleen vogelaars genieten van de grote aantallen ganzen in delen van ons land, ook andere geïnteresseerden willen er meer van weten. Het aanbieden van door deskundigen begeleide excursies, het verantwoord toegang bieden tot de topgebieden, het aanbieden van verblijfsmogelijkheden midden in ganzenconcentratiegebieden, het tegen betaling aanbieden van observatietorens, meegaan met fauna-beheerders, etc. zou een nichemarkt kunnen bedienen. Kan het benutten van dergelijke 'ecosysteemdiensten' worden verkend?

Programmatistische aanpak

Provincies hebben verschillende manieren om beleid handen en voeten te geven. Naast eerdergenoemde suggesties wil de Adviesraad hier nog de aandacht vestigen op het instrument programmatistische aanpak. Bij een programmatistische aanpak creëert een bevoegd gezag, bij wijze van uitzondering, ruimte in de eigen regelgeving om gewenste ontwikkelingen toe te staan. Vooral op gebiedsniveau kan dit welwillende partijen over de streep trekken om gezamenlijk de handen ineen te slaan.

Tot slot meent de adviesraad dat er wellicht mogelijkheden zijn om het ganzenbeheer te laten aansluiten bij nieuwe ontwikkelingen in het landbouwbeleid. Een verkenning van de mogelijkheden in het kader van natuurinclusieve landbouw, kringlooplandbouw, e.d. is op zijn plaats.

V Communicatie

Ganzen zijn in Nederland welkom, maar aan de gastvrijheid mogen grenzen worden gesteld. Per soort, per populatie en per provincie zal die gastvrijheid anders beleefd worden. Daar moeten we dus per geval met elkaar het gesprek over voeren. Uit de gesprekken volgen keuzes die consequenties hebben voor de hoeveelheid schade die op mag treden, voor aantallen ganzen die welkom zijn en onder welke omstandigheden, voor de hoogte van tegemoetkomingen in schade en voor de inzet die van verschillende partijen gevraagd wordt om schade te voorkomen. Alleen met een goed, gezamenlijk verhaal en een gezamenlijke visie kunnen deze keuzes onderbouwd en uitgelegd worden. De terugkoppeling naar de mensen in het veld die het beleid moeten uitvoeren is essentieel voor het succes ervan. Daarin hebben alle betrokken partijen een rol te spelen.

Onze oproep is om het gesprek over ganzen hoog op de agenda te zetten. De materie is complex, dus moeten we bereid zijn er gezamenlijk de schouders onder te zetten. Dit advies biedt daarvoor hopelijk een basis. We roepen daarom alle partijen op om elkaar op te zoeken, het gesprek aan te gaan en naar buiten een gezamenlijk verhaal te vertellen, met respect voor de verschillende perspectieven.

Advies: Maak een goed, gezamenlijk verhaal en gebruik dat als basis voor een communicatiestrategie naar de verschillende betrokken partijen (intern) en naar het algemeen publiek.

Om over door te praten: ganzenbeheer als onderdeel van de landbouwtransitie.

De transitie naar duurzame, natuurinclusieve landbouw betekent dat biodiversiteit een integraal onderdeel is van het agrarische verdienmodel. Ook ganzen kunnen daar een plek in hebben. Gedode ganzen zijn uitstekend geschikt voor consumptie. De beperkte afzetmogelijkheden van ganzen vormen wel een bottleneck. Nederland als ganzenland: is het denkbaar om toeristische-recreatieve ontwikkelingen door de 'benutting van het voorkomen van de ganzen' economisch te stimuleren (ganzen als verdienmodel). Is het de winteraanvulling op verbrede landbouw? En is de combinatie van meer aandacht te combineren met de noodzakelijke rust?

VI Kennis: Informatievoorziening, informatiedeling en monitoring

Betrouwbare informatie is een voorwaarde voor een breed gedragen ganzenbeleid. Aan de basis daarvan staan telgegevens, schadecijfers en gegevens over beheer. Dergelijke gegevens worden nu aangeleverd door verschillende partijen die elk hun eigen methodes hanteren, hetgeen vergelijking lastig maakt. Veel van de gegevens die worden gebruikt, worden aangeleverd door vrijwilligers. Zij leveren belangrijk werk dat anders onbetaalbaar zou zijn. De keerzijde is echter dat volledigheid en betrouwbaarheid moeilijk te toetsen valt.

Advies: Breng organisaties die gegevens leveren bij elkaar en voer het gesprek over standaardisering en validatie. Zorg daarbij voor een atmosfeer waarbinnen verschillende partijen bereid zijn anderen over de schouders mee te laten kijken. Regel standaardisering en validatie door onafhankelijke derden en richt de governance zodanig in dat het gedeelde belang boven de belangen van de individuele partijen komt te staan. Werk toe naar een ganzenmonitor waar de informatie van verschillende bronnen op een overzichtelijke wijze bijeen wordt gebracht. Investeer waar nodig in betere meetmethodes.

Landbouwschade waarvoor een tegemoetkoming kan worden verleend, wordt in opdracht van BIJ12, door onafhankelijke taxateurs in beeld gebracht. De taxateurs gaan daarbij te werk volgens richtlijnen gebaseerd op onderzoeken van Wageningen Lifestock Research. Een resultaat hiervan is een buitengewoon rijke verzameling aan schadecijfers, Nederland is daarin uniek. Die cijfers zijn echter niet compleet, niet alle schade wordt immers vergoed. Bovendien is de werkwijze van een taxateur er op niet ingesteld om cijfers aan te leveren die voor beleid of onderzoek gebruikt kunnen worden. Op moment van schrijven vindt in opdracht van BIJ12 een traject plaats waarbinnen de taxatierichtlijnen worden herzien. Onderdeel van dat traject is een onderzoek, in navolging op de Evaluatie van het Friese ganzenbeleid, 2019, waarin twijfels zijn geuit over de juistheid van de schadecijfers. Bij het hele traject worden zowel de verschillende belangengroepen als diverse experts betrokken. Beoogd wordt om in de loop van 2022 de manier van taxeren zodanig te hebben ingericht dat de schadecijfers op een nauwkeurigere, betrouwbaardere en transparantere wijze tot stand komen.

Daarnaast verdient het aanbeveling onderzoek te blijven uitvoeren naar de representativiteit van de schadecijfers. Komt alle schade goed in beeld, inclusief schade waarvoor geen tegemoetkoming kan worden verleend? Daarbij dient ook te worden gekeken naar niet-landbouw gerelateerde schade, zoals schade aan natuur- en recreatiegebieden en overlast voor vliegverkeer.

Met een blik op de toekomst is het noodzakelijk ontwikkelingen te kunnen voorspellen. Hierbij kunnen bijvoorbeeld populatiemodellen een rol spelen. Binnen het kader van AEWA worden populatieonderzoeken uitgevoerd. Dit is belangrijk om zo goed mogelijk zicht te krijgen op de relatie tussen beheer, aantallen ganzen in verschillende categorieën en optredende schade. Ook andere ecologische ontwikkelingen kunnen van belang zijn om schade te voorspellen of te voorkomen. Denk bijvoorbeeld aan de impact van klimaatverandering. Daar is een rol voor universiteiten en onderzoeksinstituten weggelegd.

Dit advies gaat uit van de prikkelende werking van een aantal beleidsinstrumenten, bijvoorbeeld de hoogte van een tegemoetkoming. Om beleid optimaal in te kunnen zetten is het belangrijk regelmatig een vinger aan de pols te houden.

Advies: Evalueer de beleidsinstrumenten. Doe dit op landelijk niveau, zodat verschillen in provinciaal beleid en de uitwerking daarvan onderling vergeleken kunnen worden.

Er worden regelmatig nieuwe technieken geïntroduceerd, zoals niet dodelijke verjaagingsmiddelen en taxatiemethodes. Volg die ontwikkelingen en toets ze in de praktijk. Ondersteun beleid met kennis en onderzoek. BIJ12 laat regelmatig onderzoek uitvoeren naar innovatieve verjaagmethoden en ook andere partijen nemen initiatieven op dat gebied. Het verdient aanbeveling om te blijven investeren in methoden gericht op preventie en om daarbij niet alleen te kijken naar technische mogelijkheden, maar ook naar manieren om op gebiedsniveau de samenwerking op te zoeken.

Advies: Investeer in meerjarig en planmatig onderzoek naar effectieve instrumenten voor de uitvoering van beleid. Voeg een onderzoeksagenda toe aan de te maken afspraken over nieuw en robuust ganzenbeleid.

Dit advies is opgesteld op verzoek van de Bestuurlijke Advies Commissie Vitaal Platteland (BAC VP) van het Interprovinciaal Overleg (IPO), waarin de twaalf provinciale bevoegde gezagen op bestuurlijk niveau zijn vertegenwoordigd. Dit advies is dan ook in eerste instantie gericht aan de BAC VP. Om invulling te geven aan dit advies dringt de Adviesraad er echter op aan om op verschillende niveaus acties te ondernemen en daarbij ook andere stakeholders te betrekken.

De Adviesraad onderscheidt de volgende niveaus: het internationaal (flyway)niveau, het landelijk, provinciaal en regionaal niveau. Het is in het ganzendossier belangrijk dat de juiste discussies op het juiste niveau worden gevoerd en dat besluitvorming op verschillende niveaus onderling wordt afgestemd. De vorm en werkwijze waarin de ganzenproblematiek kan worden aangepakt is belangrijk.

Samenwerking op alle niveaus

Samenwerking is hierin op alle niveaus het centrale punt. Dat vraagt om een gezamenlijk proces, waarbij zou moeten worden ingezet op een 'op overeenstemming gericht overleg over het ganzenbeheer'. Is de totstandkoming van provinciaal beleid, beleid waarbij betrokkenen gehoord worden of beleid dat gezamenlijk tot stand komt met onderscheiden rollen en verantwoordelijkheden? De Adviesraad kiest onvoorwaardelijk voor het laatste. Het gaat immers om de totstandkoming en uitvoering van gezamenlijk beleid met onderscheiden rollen en verantwoordelijkheden en niet alleen om vaststelling van provinciaal beleid. Het gedachtegoed van de Mutual Gains Approach (MGA) kan daarbij bron van inspiratie zijn, maar ook het recente succes van het Noordzee Akkoord waarbij gewerkt is volgens op consensus gericht overleg. Dus niet op basis van hiërarchie maar gelijkheid, met onderscheiden rollen.

De crux zit in de operationalisering van dat beleid. De vraag die voor de beantwoording van die vraag gesteld mag gesteld worden is: doen de individuele boer, jager en (natuur-)beheerder in de praktijk wat past bij of aansluit op het beoogde beleid? Beleid is pas succesvol als het aansluit bij de belangen van de desbetreffende organisaties. Juist dit commitment in het veld vraagt specifieke vormen van procesvoering, waarbij het eigenaarschap van de afspraken niet alleen bij de provincies ligt. Dat moet vooral ook bij de maatschappelijke organisaties en de uitvoerders goed verankerd zijn.

De Adviesraad kiest voor samenwerking tussen provincies onderling en met de betrokken partners om te komen tot een robuust ganzenbeleid. De invulling hiervan is aan het leiderschap van de verantwoordelijke bevoegde gezagen: de provincies. Zij zullen hierin het voortouw moeten nemen, de maatschappelijke partners moeten betrekken en de faunabeheereenheden in hun kracht moeten zetten voor de uitvoering.

Inrichting van het proces

De Adviesraad adviseert de BAC VP het proces op landelijk niveau zo te organiseren dat aan een landelijke Ganzentafel:

- relevante groeperingen deelnemen;
- alle deelnemers een gezamenlijke opdracht ervaren;
- alle deelnemers samenwerken aan een aanpak die afzonderlijke belangen overstijgt, waardoor eigenaarschap van het geheel en blijvende betrokkenheid ontstaat;
- onafhankelijk voorzitterschap wordt verkend.

In de eerste fase is het doel om tot gezamenlijke en gedragen afspraken te komen om het ganzenbeleid aan te pakken. Het ontwikkelen van een gezamenlijke visie op de te realiseren balans in de mix van beleidsinstrumenten is er de uitkomst van.

Betrek in de landelijk te voeren discussie ook een vertegenwoordiging vanuit de faunabeheereenheden. Zij zijn inhoudelijk expert voor de uitvoering van beleid en

vertaling hiervan naar de provinciale situatie. Deze betrokkenheid zal bijdragen aan een praktisch uitvoerbare toepassing van de gemaakte keuzes. En in het verlengde hiervan een gebiedsgerichte uitvoering.

Bovendien ontstaat hierdoor een dwarsverband naar de bestuurlijke vertegenwoordiging van landelijke partijen in de faunabeheereenheden (zie ook 'De rol van faunabeheereenheden bij het ganzenbeleid' in hoofdstuk IV).

In de vervolgfase ligt het accent op monitoren van de voortgang van afspraken, evaluatie, aanpassen van de afgesproken maatregelen en op het volgen en vertalen van ontwikkelingen op internationaal (AEWA), nationaal en regionaal niveau.

Landelijk ganzenbeleidskader

De hier gemaakte afspraken moeten voldoende aanknopingspunten bieden om het ganzenbeleid op coherente wijze vorm te geven en voldoende vrijheid om hierbij recht te kunnen doen aan de unieke ecologische en maatschappelijke realiteit binnen de afzonderlijke provincies. Daar hoort ook een goede vertaling bij in de provinciale faunabeheerplannen, in lijn met de insteek en uitkomst van het landelijk overleg. Hierbij moet worden onderzocht of het omzetten van het landelijk ganzenbeleidskader in een landelijk faunabeheerplan voordelen biedt. Het zou op zijn minst een identieke paragraaf in de provinciale faunabeheerplannen moeten opleveren. Doel hiervan is dat er zowel op provinciaal bestuurlijk niveau als op uitvoeringsniveau zoveel mogelijk wordt ingezet op dezelfde uitgangspunten voor het ganzenbeheer. Dit maakt de houdbaarheid van deze uitgangspunten juridisch sterker.

Ook moet worden nagegaan of de programmatische aanpak Wet natuurbescherming ex. art. 1.13, straks de Omgevingswet, past als uitvoeringskader voor een interprovinciale aanpak van het ganzenbeheer.

Tenslotte

De Adviesraad doet met dit advies een handreiking voor een succesvolle aanpak van een vraagstuk waarmee we in ons land al langere tijd worstelen. Het advies is voorzien van veel informatie en informatiebronnen; het biedt een agenda en bevat veel suggesties voor concrete oplossingen.

De Adviesraad hoopt dat het advies inspiratie biedt aan de provincies, die om het advies hebben verzocht, om voortvarend aan de slag te gaan. Hopelijk geldt die inspiratie ook voor de vele maatschappelijke organisaties en faunabeheereenheden. Als het gemakkelijk was, zouden we ons er niet druk over maken. En het gezamenlijk oplossen van ingewikkelde vraagstukken geeft enorme voldoening.

Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade

mei 2021

Bijlage 1: analyse ganzenproblematiek

Bijlage 1: Analyse ganzenproblematiek

1. Beschrijving van de omvang van populaties, overlast en schade

Van alle schadeveroorzakende diersoorten waar in Nederland vanuit de overheid tegemoetkomingen voor worden uitbetaald, zijn inheemse wilde ganzen verreweg de grootste groep. De meeste schade werd in 2019 veroorzaakt door de grauwe gans met €10.8 miljoen, de brandgans met €6.4 miljoen, de kolgans met €3.5 miljoen en de rotgans met €1 miljoen euro aan tegemoetkomingen¹. Deze bedragen samen zijn gelijk aan 85% van het totale landelijk uitgekeerde bedrag voor alle tegemoetkomingen in faunaschade. De totaal uitgekeerde schade voor de grauwe gans, brandgans en kolgans was tussen 2015 en 2019 samen €100 miljoen euro. In deze periode waren er meerdere agrarische bedrijven die (per bedrijf) tussen de €400.000 en €700.000,- euro aan tegemoetkomingen in schade door deze drie ganzensoorten ontvingen.

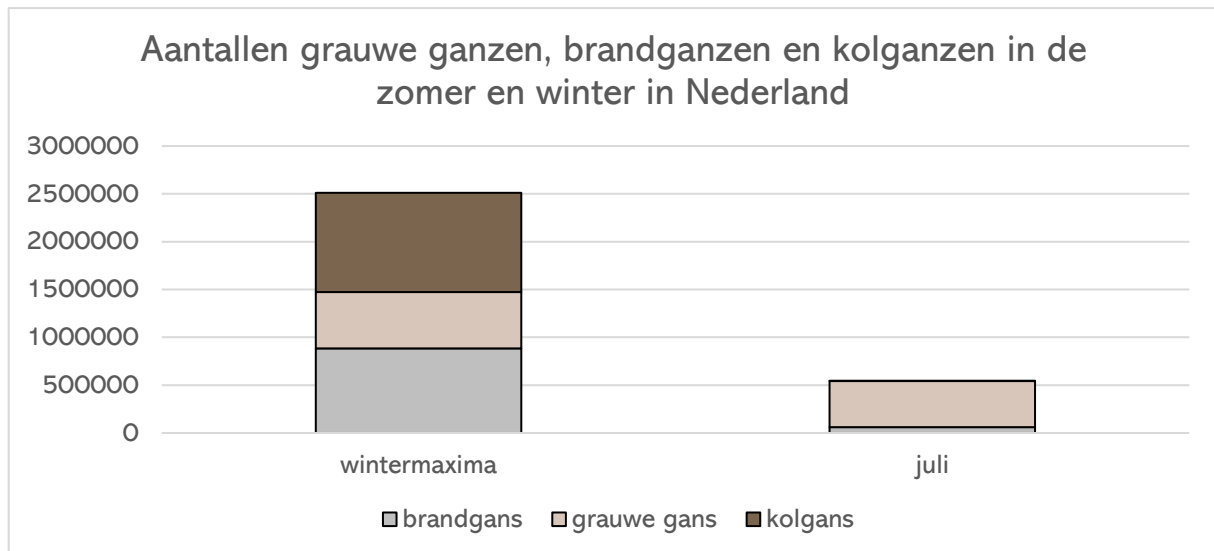
De schade is de afgelopen jaren zowel in hoeveelheid beschadigd gewas als in economische schade sterk gestegen. Ook de aantallen ganzen tijdens het piekmoment van voorkomen in december/januari is de afgelopen decennia toegenomen. Rond 1975 lag dit aantal op ongeveer 340.000. Momenteel liggen de aantallen in deze periode rond de 2,3 miljoen². Vooral het profiteren van een toegenomen voedselkwaliteit in intensief beheerde landbouwgebieden en vermindering van de jacht- en beheerdruk door betere bescherming, worden als belangrijke oorzaken achter deze ontwikkeling gezien. Deze oorzaken en trends vonden ook plaats in andere Europese landen en in Noord-Amerika. Naast de toename van het aantal ganzen is sinds de jaren 70 ook de periode dat ganzen in Nederland aanwezig zijn toegenomen. Zo breidde de periode met grote aantallen zich tussen 1975 en 2016 uit van januari-februari naar november-februari. Dit is het gevolg van een vroegere aankomst in het najaar van onder andere kolgans en een uitstel van het vertrekmoment van brandgans met ongeveer zes weken².

1.1 Onderscheid tussen soorten en stand- en trekkende populaties

In Nederland komen meerdere ganzensoorten voor, die in mindere of meerdere mate schade aan gewassen veroorzaken. Dit advies richt zich op de drie soorten die de meeste schade veroorzaken en waarbij zowel sprake is van tegemoetkomingen, verjaging, bestrijding en eventueel populatiebeheer. Dat zijn de grauwe gans, de brandgans en de kolgans. Soorten waarvoor bestrijding door de provincies niet toegestaan is, zoals de rotgans, de kleine rietgans en de toendrarietgans, zijn geen onderdeel van dit advies. Ook beschermde soorten waarvoor bestrijding landelijk is vrijgesteld en waarvoor derhalve geen tegemoetkoming wordt betaald, zoals de grote en kleine Canadese gans, worden in dit advies niet meegenomen. Datzelfde geldt voor niet-beschermde exoten zoals bijvoorbeeld de Nijlgans, die geen gans is maar een eend.

Van zowel de grauwe gans, de brandgans als de kolgans komen in de winter in Nederland trekkende populaties voor die, afhankelijk van de soort, in oktober/november aankomen en tussen december en eind mei weer vertrekken. Daarnaast zijn er van de grauwe gans en brandgans ook jaarrond aanwezige populaties van standvogels. Er zijn grote verschillen in de aantallen ganzen die per seizoen per soort en per populatie aanwezig zijn in Nederland (Figuur 1). Zo bestaat meer dan 60% van alle in de winter aanwezige grauwe ganzen in Nederland uit de jaarrond aanwezige standpopulatie³, terwijl deze bij kolgans en bij brandgans voor het grootste deel uit trekvogels bestaat (Figuur 2). Ook zijn er verschillen tussen de soorten in de periode dat de trekkende populaties in Nederland aanwezig zijn. De piek van de najaarstrek voor grauwe ganzen valt in oktober/november. Vanaf december keren noordelijke broedvogels al terug naar hun broedplaatsen. Daarnaast vindt er tot in april nog een doortrek plaats van de populatie grauwe ganzen die vanuit Frankrijk

en Spanje naar Noorwegen doortrekken. Voor kolganzen is de periode met grootste aantallen van november tot en met februari. Brandganzen daarentegen, zijn een vanaf oktober aanwezig en trekken pas half mei naar de broedgebieden in Rusland. Dit moment van vertrek is sinds de jaren tachtig met 6 weken uitgesteld.

Figuur 1. Gemiddeld aantal ganzen tijdens de juli-telling (standganzen) in juli 2017 en juli 2018 en gemiddelde seizoensmaxima voor ganzen in de winters 2015/16 en 2016/17 (standganzen + trekganzen). Brongegevens: FBE's en SOVON⁴ en Netwerk Ecologische Monitoring.

Ganzen in de provincies

Hoewel deze drie ganzensoorten in alle provincies voorkomen, zijn er grote verschillen tussen provincies. Die verschillen zitten niet alleen in de aantallen per soort, maar ook in de aantalsverhouding tussen de trekkende en standpopulaties van de verschillende soorten (Figuur 2). Dit vertaalt zich door naar grote verschillen tussen provincies in de verdeling van de schade op basis van tegemoetkomingsaanvragen over de gewassen, ganzensoorten, populaties en daarmee ook de ganzenproblematiek (Figuur 3).

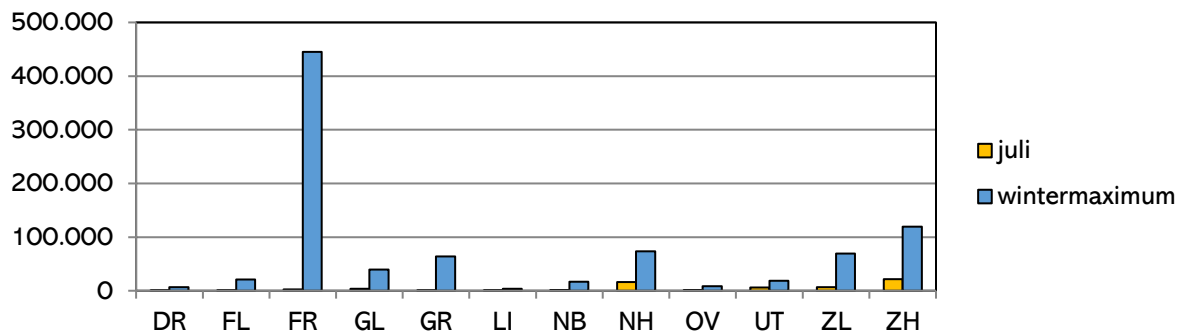
Friesland en Noord-Holland zijn de twee provincies met de hoogste ganzenschade. Deze twee provincies zijn samen goed voor meer dan 50% van alle getaxeerde ganzenschade in Nederland die gebruikt wordt bij tegemoetkomingen. Desalniettemin is de verdeling van de schade over ganzensoorten, de periode waarin schade optreedt aan gewassen fundamenteel verschillend tussen deze provincies. In Friesland vindt 95% van de ganzenschade plaats in de zes maanden tussen begin november en eind mei aan het voorjaarsgras (ook wel eerste snede genoemd) en is de brandgans de voornaamste soort waaraan deze schade wordt toegekend. Dit komt overeen met de grote aantallen brandganzen die in de winter in Friesland worden geteld (Figuur 2). Aan zomergras dat tussen april en oktober groeit, worden er in Friesland nauwelijks tegemoetkomingen in de schade aangevraagd.

In Noord-Holland daarentegen vindt ongeveer 66% van de schade op basis van tegemoetkomingen plaats aan het voorjaarsgras door met name grauwe ganzen en ongeveer 30% aan zomergras. Aangezien standganzen zowel schade veroorzaken aan voorjaarsgras als aan zomergras impliceert deze verhouding dat in Noord-Holland de standpopulatie van de grauwe gans de voornaamste schadeveroorzakende

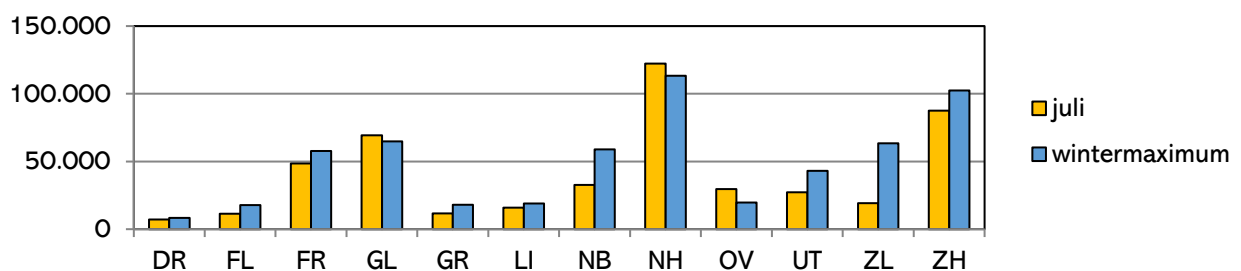
groep is, terwijl de trekkende populatie brandganzen een relatief bescheiden rol speelt.

Figuur 2. Aantallen getelde ganzen voor brandgans, grauwe gans en kolgans per provincie tijdens de juli-telling (standganzen) en in de winterperiode (standganzen + trekganzen). De gegevens in juli zijn het gemiddelde van de getelde aantallen zoals die per provincie zijn gerapporteerd in juli 2017 en juli 2018. Brongegevens: FBE's en Sovon⁵ De wintermaxima zijn op basis van tellingen, zoals die door Sovon in kader Netwerk Ecologische Monitoring worden georganiseerd. Weergegeven zijn de gemiddelde seizoensmaxima voor de winters 2015/16 en 2016/17 uit de maanden september tot en met mei. Verschillen tussen de juli-telling en het wintermaximum kunnen komen doordat onder jonge vogels (die in juli nog in de telling zitten) nog veel sterfte plaatsvindt onder andere ten gevolge van afschot

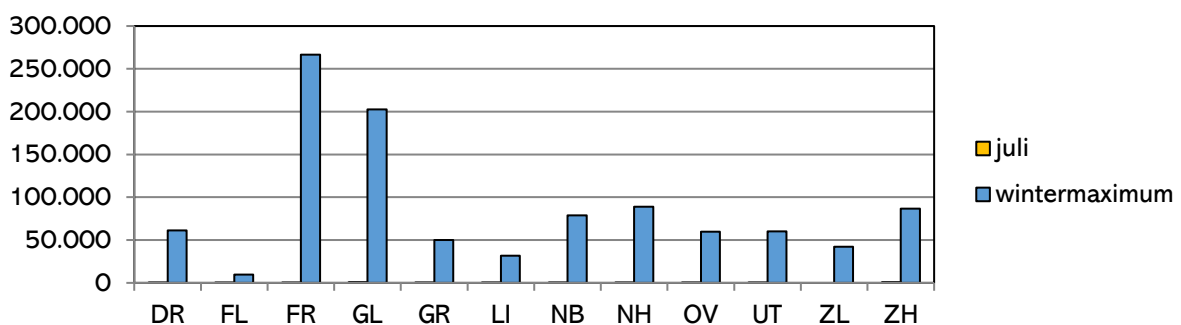
A. Aantal getelde brandganzen per provincie in de zomer en de winter

B. Aantal getelde grauwe ganzen per provincie in de zomer en winter

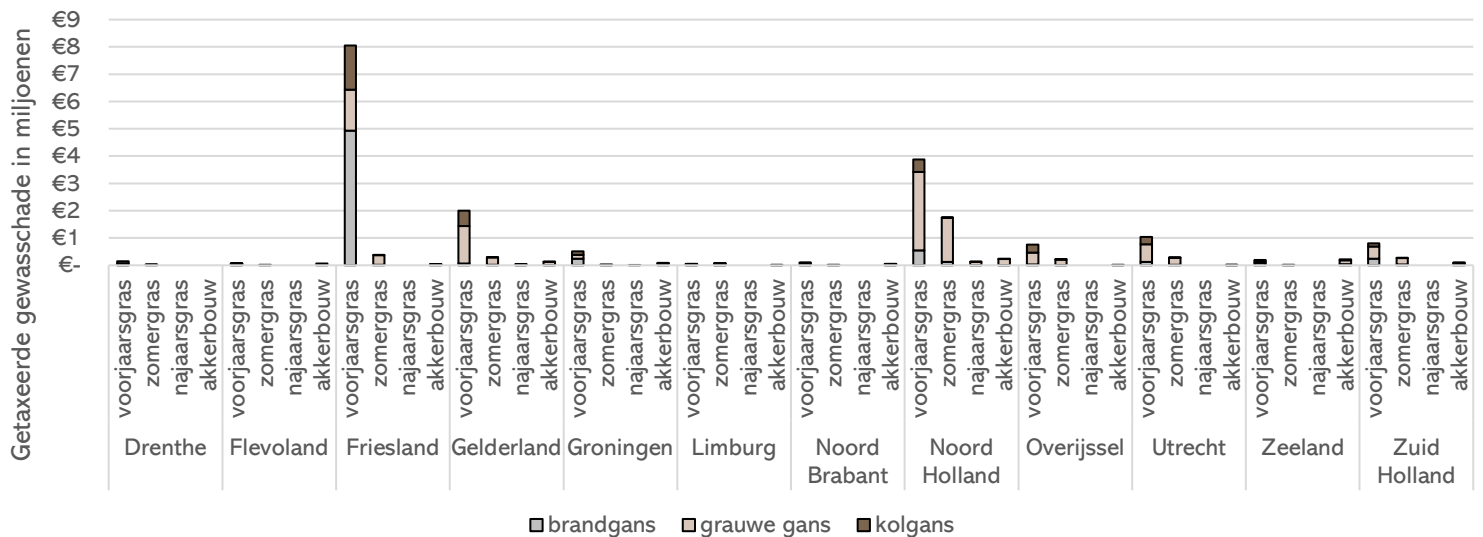

C. Aantal getelde kolganzen per provincie in de zomer en winter

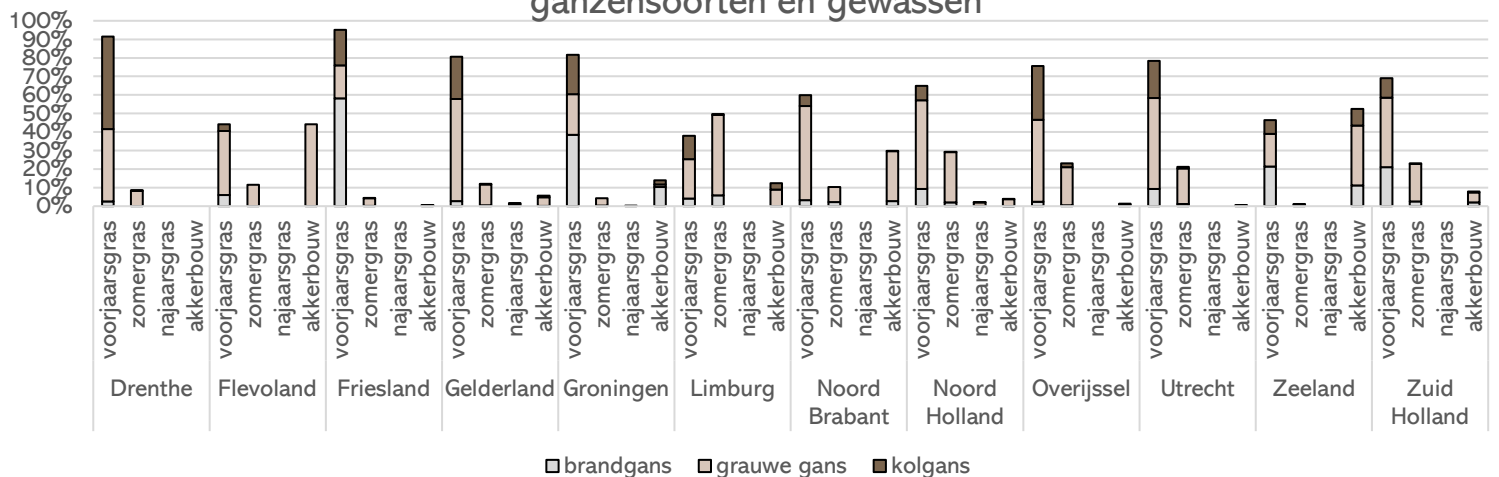

Figuur 3. A. Verdeling van de getaxeerde schade op basis van tegemoetkomingen in 2019 in miljoenen euro's aan gewassen door grauwe gans, brandgans en kolgans per provincie. B Procentuele verdeling van de provinciale schade over gewassen en de drie ganzensoorten. Bron:BIJ12

A. Getaxeerde ganzenschade per provincie per ganzensoort en per gewas

B. Procentuele verdeling van getaxeerde ganzenschade per provincie over ganzensoorten en gewassen

2. Vigerend beleid

Het provinciale ganzenbeleid is erop gericht om een middenweg te vinden tussen de bescherming van ganzensoorten en het beheersen van overlast en maatschappelijke kosten. In dit beleid is er een groot verschil in het accent dat wordt gelegd binnen de balans beschermen en bestrijden (ter voorkoming van overlast) tussen de trek-kende trekganzenpopulaties en de standganzen.

2.1 Trekganzenbeleid

Bij de trekkende populaties van de drie ganzensoorten ligt het accent binnen het beleid met name op de maatschappelijke wens en internationale verantwoordelijkheid tot bescherming. In het trekganzenbeleid zijn er geen bovengrenzen of beleidsdoelstellingen gesteld aan de omvang van de populaties trekganzen of de omvang van de schade die zij kunnen veroorzaken. Het trekganzenbeleid bestaat uit een aantal beleidsinstrumenten. 47 van de 166 aangewezen Natura 2000 gebieden kennen (mede) als functie overwinterende populaties van grauwe ganzen, brandganzen of kolganzen foerageermogelijkheden of een slaapplaats te bieden.

Aanvullend op deze Natura 2000 gebieden zijn er in de meeste provincies (behalve Flevoland en Overijssel) ook ganzenfoerageergebieden (of ganzenrustgebieden) ingesteld. Dit zijn veelal landbouwgebieden waar gedurende de periode dat de populaties trekganzen van de drie soorten in Nederland aanwezig zijn, het verboden is ganzen te verstoren of te verjagen. Agrariërs met schade binnen deze gebieden komen in aanmerking voor een regeling waarbij de schade die de ganzen in die periode aanrichten volledig wordt vergoed. Aanvullend daarop is er in de meeste provincies een subsidie per hectare voor deelname. Het doel achter dit instrument is ten eerste om de populaties trekkende ganzen voldoende rust- en foerageermogelijkheden te bieden voor hun migratie terug⁶. Ten tweede om de schade zoveel mogelijk te concentreren binnen deze gebieden zodat andere landbouwgebieden ontzien kunnen worden. En tenslotte om draagvlak voor de bescherming van trekganzen te behouden bij agrariërs door degenen binnen ganzenfoerageergebieden ruimhartig te compenseren voor de schade.

Een dergelijke aanpak met 'ongewenste' gebieden en 'gewenste' gebieden wordt ook wetenschappelijk beschouwd als in potentie de effectiefste methode voor gedragen faunaschadebeleid⁷.

Buiten de N2000 gebieden en foerageergebieden kunnen provincies op basis van faunabeheerplannen de bestrijding van schade van deze soorten toestaan middels ontheffingen of provinciale vrijstellingen. Onder schadebestrijding wordt in deze situatie het zogenaamde 'aan verjaging ondersteunend afschot' verstaan. Het doel hiervan is om de aanwezigheid van populaties ganzen te sturen door het verjagende effect van het afschot van één of enkele individuen. Onderzoeksresultaten uit Zweden wijzen erop dat deze werkwijze ganzen voor langere tijd van percelen kan weghouden⁸.

In de meeste provincies is het in de periode tussen november tot en met maart alleen toegestaan om op kwetsbare gewassen, zoals groentes, schadebestrijding uit te voeren en niet op blijvend grasland. Op blijvend grasland, waar 95% van de schade door de drie ganzensoorten plaatsvindt, is in de meeste provincies aan verjaging ondersteunend afschot niet toegestaan tijdens de zogenaamde winterrust. Doel van dit beleid is om ganzen te verjagen van de meest schadegevoelige gewassen naar minder schadegevoelige gewassen. Tot 2014 was er geen landelijke winterrust en was

het ook toegestaan om in de periode tussen november en maart aan verjaging ondersteunend afschot uit te voeren op grasland. Alleen in de provincies Overijssel is de winterrust nooit ingevoerd. In 2017 heeft de provincie Friesland de winterrust afgeschaft voor brandganzen, kolganzen en grauwe ganzen en Gelderland in 2020 voor grauwe ganzen.

2.2 Standganzenbeleid

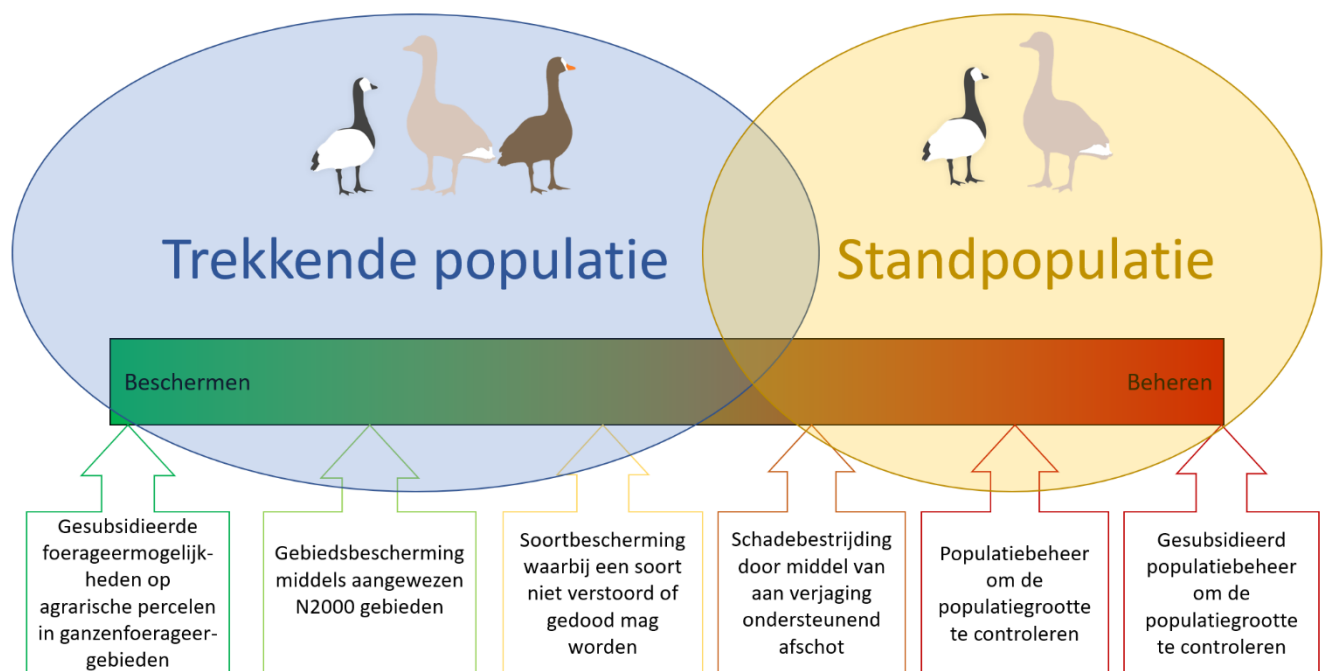
Voor de jaarrond aanwezige populaties standganzen ligt het accent op het beperken van de schade en maatschappelijke overlast. De populaties standganzen bestaan vrijwel alleen uit de soorten grauwe ganzen en brandganzen. Voor de standganzen is in de meeste provincies het beleidsdoel om optredende schade van de grauwe ganzen op het niveau te brengen van 2005 en voor de brandganzen het niveau van 2011. Dit fundamenteel verschillende uitgangspunt van het beleid ten opzichte van de trekkende populaties leidt ook tot een ander palet aan beleidsinstrumenten dat ingezet wordt.

Voor de jaarrond aanwezige populaties van grauwe ganzen en brandganzen zijn er geen N2000 gebieden aangewezen. Het verbod op verstoring en verjaging met ondersteunend afschot binnen ganzenrust- of ganzenfoerageergebieden geldt niet langer vanaf het moment dat de trekganzen weggetrokken zijn. Standganzen kunnen wel voorkomen in N2000-gebieden en ganzenfoerageergebieden gedurende de periode dat ook de trekkende populaties aanwezig zijn. Aangezien het niet mogelijk is individuen van deze twee populaties van elkaar te onderscheiden, zijn in deze gebieden ook de standganzen in deze periode beschermd. Dat geldt zowel in N2000 gebieden, in foerageergebieden als de overige gebieden op grasland tijdens de winterrust. Buiten deze periode ligt de nadruk in het beleid op het verminderen van de schade, overlast en maatschappelijke kosten door het verkleinen van de populatie. Daartoe wordt een aantal beleidsinstrumenten ingezet.

Ten eerste zijn de mogelijkheden voor schadebestrijding door middel van aan verjaging ondersteunend afschot bij standganzen ruimer dan bij trekganzen. In vrijwel alle provincies is het tussen maart en oktober toegestaan om grauwe ganzen en brandganzen door middel van aan verjaging ondersteunend afschot van alle gewassen te verjagen, inclusief grasland.

Daarnaast is in een groot aantal provincies het beheren van de populaties grauwe ganzen en brandganzen toegestaan van februari tot en met oktober door middel van populatiebeheer. Doel van populatiebeheer is om door het verwijderen van individuen uit de populatie de populatiegrootte te verminderen tot de streefstand. Naast het populatiebeheer door middel van afschot vindt populatiebeheer ook plaats door het vangen en doden van ganzen met CO₂ gas en het schudden, prikken en rapen van eieren van broedende ganzen.

Figuur 4. De mix aan beleidsinstrumenten die worden ingezet voor de populaties van trekganzen en standganzen binnen het ganzenbeleid in Nederland. De positie van de beleidsinstrumenten binnen de balans tussen beschermen van een soort en het beheren ter voorkoming van schade en maatschappelijke overlast is weergegeven. De mix aan instrumenten per populatie kan verschillen tussen provincies.

Tenslotte vindt er in een aantal provincies populatiebeheer plaats dat gesubsidieerd wordt door de provincies. Bij gesubsidieerd populatiebeheer gaat het om de vangacties waarbij ganzen met CO₂ gedood worden in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland en Utrecht en de ganzenbeheerteams in Utrecht. Dit vindt plaats naast het populatiebeheer dat uitgevoerd wordt door vrijwillige jagers en terreinbeheerders.

3. Analyse van de effectiviteit van vigerend beleid

3.1 Onderscheid tussen trekganzen en standganzen

Een belangrijk aandachtspunt binnen het ganzenbeleid is het grote verschil tussen de beleidsdoelen voor standganzen en trekganzen en de mix van beleidsinstrumenten die daaruit voortkomt. Dit leidt ertoe dat voor grauwe ganzen en brandganzen er voor individuen van dezelfde soort fundamenteel ander beleid is alleen op basis van de populatie waar ze, op ecologische gronden, toe behoren (Figuur 4).

Hoe representatief en effectief is dat onderscheid? Onderzoek aan de standganzenpopulatie van brandganzen laat zien dat 24%-38% van de in Nederland geboren brandganzen meer dan 100 km wegtrekt van hun geboortegrond. Het merendeel van dit percentage trekt waarschijnlijk door naar de Barentszee en wordt daarmee van standganzen trekganzen⁹. Met die verandering van standganzen naar trekganzen verandert ook fundamenteel het provinciale beleid ten aanzien van deze individuen. Voor grauwe ganzen ligt het percentage standganzen dat toch gaat trekken, naar alle waarschijnlijkheid een stuk lager.

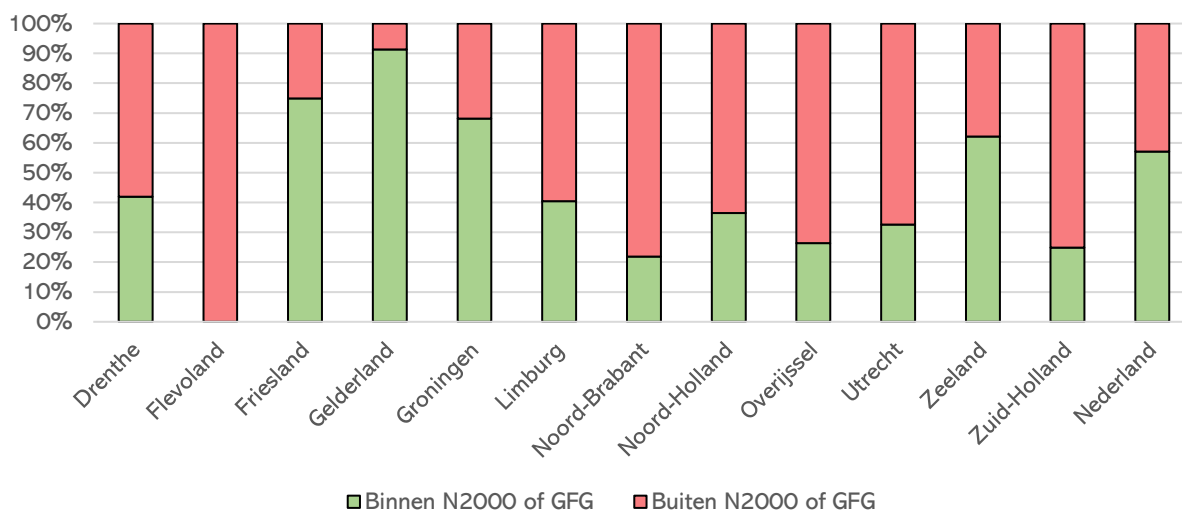
3.2 Trekganzenbeleid

Een belangrijke graadmeter voor de effectiviteit van het trekganzenbeleid is de verhouding tussen de 'gewenste' schade binnen ganzen foerageer- en N2000 gebieden en de overige 'ongewenste' schade daarbuiten. Het doel van het trekganzenbeleid is immers om overwinterende ganzenpopulaties te beschermen en de schade te concentreren in de ganzenfoerageergebieden.

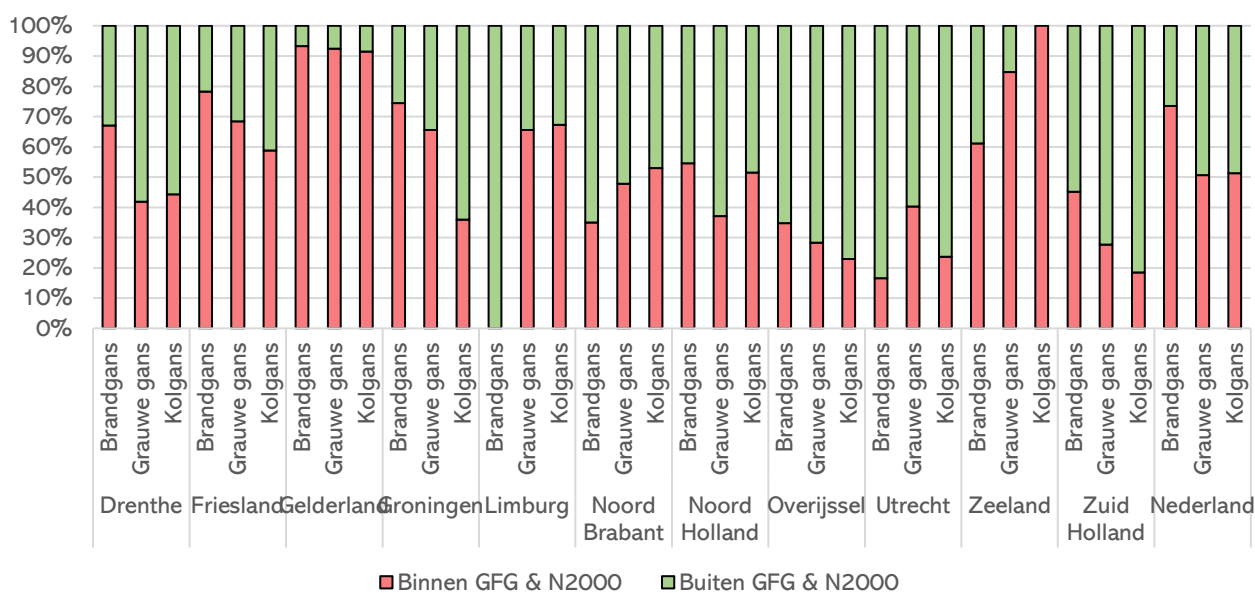
Op landelijk niveau treedt 57% van de schade aan de voorjaarsnede van het grasland (gras dat groeit tussen november en april/mei) op binnen ganzenfoerageer- of N2000 gebieden. Er zijn echter grote verschillen tussen provincies (Figuur 5). In zowel Gelderland als Friesland vindt het overgrote deel van de schade aan het voorjaarsgras plaats binnen de ganzenfoerageergebieden. Hier lijken de beleidsdoelen ten aanzien van de overwinterende ganzen dus redelijk tot goed behaald te worden. In andere provincies zoals Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht, vindt het merendeel van de schade door ganzen plaats buiten de N2000 gebieden en ganzenfoerageergebieden. Daarmee is in die provincies het trekganzenbeleid in die zin niet erg succesvol in het behalen van het beleidsdoel.

Figuur 5. Schade aan voorjaarsgras op basis van tegemoetkomingen binnen ganzenfoerageergebieden en N2000 gebieden als percentage van de totale schade aan voorjaarsgras per ganzensoort in 2020. Bron: BIJ12

A. Percentage schade aan voorjaarsgras binnen ganzenfoerageer- & N2000 gebieden en daarbuiten per provincie

B. Percentage schade aan voorjaarsgras binnen ganzenfoerageer- & N2000 en daarbuiten per ganzensoort en per provincie

Een andere graadmeter voor de effectiviteit van het trekganzenbeleid is de ontwikkeling van de trekkende populaties van grauwe ganzen, brandganzen en kolganzen. Het is lastig te bepalen wat de trend is van de trekkende individuen als deze alleen in de winter voorkomen en zich mengen met individuen van de standpopulatie. Voor brandganzen en kolganzen, waar de standpopulatie 1-8% van de trekganzenpopulatie is¹⁰, is deze vermenging verwaarloosbaar voor de bepaling van de trend van de trekganzenpopulatie. Voor brandganzen en kolganzen neemt de aanwezigheid van de trekganzenpopulatie in Nederland ten opzichte van 2006/2007 nog steeds licht toe¹¹ en is de staat van instandhouding gunstig^{12 13}. Voor grauwe ganzen daarentegen is 60% van de in de winter aanwezige individuen standganzen, waardoor het veel lastiger te bepalen is hoe de trekganzenpopulatie zich ontwikkelt. Dit is eigenlijk alleen mogelijk door middel van het merken van trekganzen met een halsband of het tellen van de populatie in de landen waar ze overzomeren zonder vermenging met andere populaties, zoals in AEWA verband is gepland¹⁴. Die analyse heeft echter nog niet plaatsgevonden.

3.2 Standganzenbeleid

De belangrijkste graadmeter om de effectiviteit van het standganzenbeleid te evalueren is hoe de schade zich momenteel verhoudt tot de streefwaarden van grauwe ganzenschade in 2005 en brandganzenschade in 2011. Deze streefwaarden voor de schade zijn vaak in faunabeheerplannen, maar soms ook in ander provinciaal beleid, vertaald naar populatiestreefstanden in juli. Op nationaal niveau lijkt het standganzenbeleid voor brandganzen de doelen te behalen (figuur 6A).

De getaxeerde schade in euro's lag in 2019 4% lager dan in het streefjaar 2011, terwijl de gewasprijs van zomergras in 2019 10% hoger lag dan in 2011¹⁵. Dit beleidsdoel is dus gehaald. Dit vraagt om keuzen over de voortzetting van het populatiebeheer van de brandgans en/of de hoogte van het eigen risico bij tegemoetkomingen in schade door de standpopulatie.

Wel zijn er grote verschillen tussen provincies. Zo was de getaxeerde schade door brandganzen in de twee provincies met de meeste schade in 2011, Friesland en Zuid-Holland, in 2019 meer dan 60% lager dan in 2011. In Utrecht is de schade toegenomen; dit komt voornamelijk doordat de getaxeerde schade in Utrecht in 2011 slechts €114,- euro was en deze in 2019 is opgelopen tot €16.191,- euro. Naast Utrecht is de grootse toename in de schade door de standpopulatie van brandganzen te zien in de provincies Gelderland en Noord-Holland. De getaxeerde schade door standpopulaties van grauwe ganzen is op landelijk niveau met 388% toegenomen ten opzichte van de streefschade uit 2005. Met uitzondering van de provincie Zeeland, is in alle andere provincies de schade toegenomen met 55% tot 2600%. Daarmee worden de beleidsdoelstellingen van het schadeniveau van 2005 lang niet gehaald, met uitzondering van de provincie Zeeland.

3.3 Beleid per soort

Brandganzen

Wanneer bovenstaande informatie op soortniveau gecombineerd wordt is de conclusie dat op nationale schaal de 'ganzenschadeproblematiek' voor de brandgans relatief beperkt is. 74% van de schade in de winter en lente op basis van tegemoetkomingsaanvragen vindt, conform het beleid, plaats binnen N2000 en ganzenfoerageergebieden (Figuur 5). Ook de tegemoetgekomen schade door de standpopulatie is op nationaal niveau lager dan de beleidsdoelstelling, het schadeniveau van 2011. In de provincie Friesland, waar 74% van de totale landelijke schade door brandganzen wordt aangericht (Figuur 3), vindt 78% van de schade in de winter en lente, conform het beleid, plaats binnen N2000 of ganzenfoerageergebieden (Figuur 5). In

Friesland ligt de schade door de standpopulatie brandganzen 64% lager dan het beoogde beleidsdoel. In Noord-Holland, de 2^e provincie qua brandganzen schade, vindt maar 55% van de schade in winter en voorjaar plaats binnen N2000 of ganzenfoerageergebieden. Ook is in deze provincie de schade door de standpopulatie brandganzen bijna 3 maal hoger dan het beleidsdoel.

Kolganzen

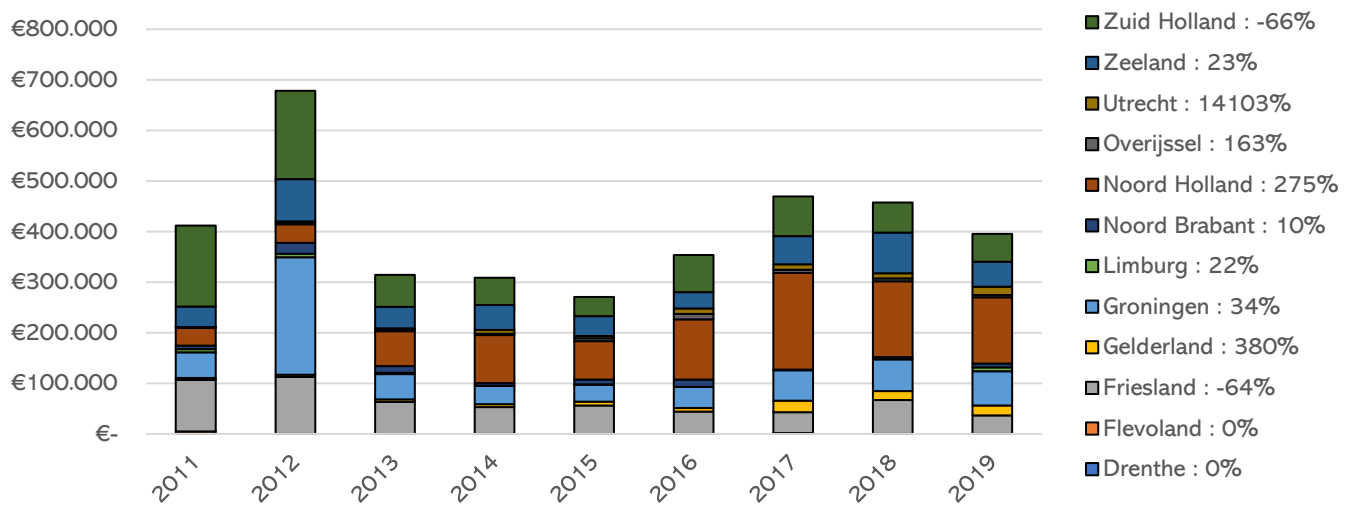
Voor kolganzen wordt op nationale schaal het beleidsdoel minder goed behaald dan voor brandganzen. 51% van de schade door trekkende kolganzen vindt plaats binnen N2000 of ganzenfoerageergebieden (Figuur 5). Alleen in de provincies Gelderland en Zeeland vindt een groot gedeelte van de schade in die gebieden plaats. In Friesland, de provincie met de hoogste kolganzen schade, vindt 59% van de schade door trekkende kolganzen plaats binnen N2000 of ganzenfoerageergebieden.

Grauwe ganzen

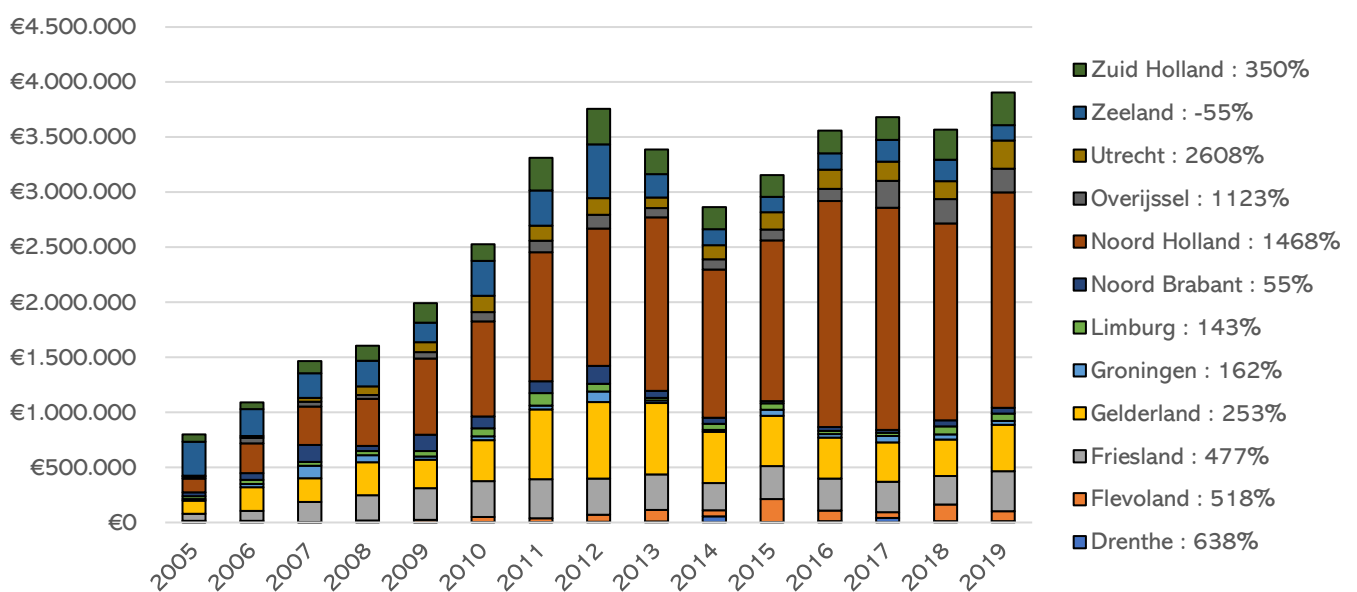
Voor grauwe ganzen is het beeld anders dan voor brandganzen of kolganzen. Op nationaal niveau vindt 50% van de schade in de winter en het voorjaar op basis van tegemoetkomingen plaats binnen N2000 of ganzenfoerageergebieden (Figuur 5). De landelijke schade door de standpopulatie grauwe ganzen ligt bijna 4 maal hoger dan het beleidsdoel, de schade uit 2005 (Figuur 6). Ook hier verschillen provincies in de mate waarin het beleid succesvol is in het beperken van de schade. Echter, het terugbrengen van de schade tot het niveau van 2005 lukt, met uitzondering van Zeeland, in geen enkele provincie. Daarmee lijkt de 'ganzenschadeproblematiek' bij deze soort het meest urgent te zijn. Noord-Holland is met 40% van de landelijke schade door grauwe ganzen, de provincie met de hoogste schade (Figuur 3). In Noord-Holland vindt slechts 37% van de schade door grauwe ganzen in de winter en lente, conform het beleid, plaats binnen N2000 of ganzenfoerageergebieden. Ook ligt de schade door de standganzen in Noord-Holland bijna 15 maal hoger dan het beleidsdoel (Figuur 6).

Figuur 6. Getaxeerde schade op basis van tegemoetkomingen in schade door de standpopulaties brandganzen (A) en grauwe ganzen (B) vanaf het schade-streefjaar resp. 2011 en 2005. Percentages achter de provincies geven de procentuele toename ten opzichte van het streefschadejaar. Dat in een aantal provincies de schade erg is toegenomen, is terug te zien in de hoge percentages. Getaxeerde schade door de standpopulaties is gedefinieerd als alle schade aan gewassen, met uitzondering van voorjaarsgras. Bron: BIJ12

A. Getaxeerde schade door de standpopulatie brandganzen

B. Getaxeerde schade door de standpopulatie grauwe gans

4. Beschrijving van mogelijkheden tot verbetering van beleid

4.1 Trekganzenbeleid

In een aantal provincies is het sturen van de schade door trekganzen naar de ganzenfoerageergebieden en N2000 gebieden succesvol tot redelijk succesvol. Desalniettemin is er op landelijke schaal slechts een krappe meerderheid van de schade binnen deze gebieden ten opzichte van daarbuiten (Figuur 5). Overigens zijn er wel verschillen tussen de drie ganzensoorten in de mate waarin het lukt om de schade binnen de ganzenfoerageergebieden en N2000 gebieden te concentreren (Figuur 5b). Mede gedreven door de redelijk succesvolle sturing van brandganzenschade in Friesland vindt op landelijke schaal 75% van de brandganzenschade in de winter en het voorjaar plaats binnen ganzenfoerageergebieden. Voor grauwe ganzen en kolganzen ligt dit percentage rond de 50%.

Voor verbeterpunten in het trekganzenbeleid is het relevant om terug te kijken op eerdere beleidsevaluaties. Het trekganzenbeleid, gericht op concentratie van ganzenschade binnen ganzenfoerageergebieden, kreeg rond 2005 vorm op landelijke schaal. Een belangrijke afwijking van het huidige trekganzenbeleid is dat toentertijd ook in de winterperiode aan verjaging ondersteunend afschot toegestaan was op zowel kwetsbare gewassen als grasland. Doel daarvan was om ganzen door middel van aan verjaging ondersteunend afschot van landbouwpercelen te verjagen en ze door middel van rust en foerageermogelijkheden naar de ganzenfoerageergebieden te lokken. Het wortel-en-stok-principe. Toen dit beleid in 2008 werd geëvalueerd was de conclusie dat het niet had geleid tot de beoogde concentratie van de ganzen in foerageergebieden¹⁶. Hiervoor geven de onderzoekers drie verklaringen.

- Ten eerste, het ontbreken van consistente rust binnen de foerageergebieden. Agrariërs die meededen aan de foerageergebiedenregeling kregen 100% van de schade vergoed en een subsidie van €102,- per hectare. Echter, agrariërs met percelen binnen de ganzenfoerageergebieden die niet mee wilden doen aan de regeling, kregen alsnog een tegemoetkoming van 95% in schade aangericht door ganzen. De vrijwilligheid van de regeling en het beperkte verschil in vergoeding tussen deelnemers en niet-deelnemers resulteerde in een situatie met weinig onderscheid tussen foerageergebied en niet-foerageergebied. Bovendien ontstonden er grillige randen en enclaves binnen de ganzenfoerageergebieden door niet-deelnemende agrariërs die wel verjaging met ondersteunend afschot toepasten.
- Ten tweede, de voortgaande groei van een aantal van de ganzenpopulaties, waardoor het oppervlak aan foerageergebieden niet langer volstond om de totale ganzenpopulatie (trekganzen en standganzen) in de winter voldoende voedsel te bieden.
- Ten derde, onvoldoende intensieve en consistente inspanning om ganzen buiten foerageergebieden te verjagen. Volgens de onderzoekers werd dit veroorzaakt door een gebrek aan financiële prikkels bij agrariërs om ganzen te bestrijden door de tegemoetkoming van 95% voor ganzenschade buiten de foerageergebieden¹⁷. Deze conclusie sluit aan bij de conclusie uit het MARF-advies 'Verbinden en vernieuwen' dat de huidige tegemoetkomingsregeling onvoldoende prikkelt om schade vooraf te voorkomen en bestrijden.

Ganzenfoerageergebiedenbeleid

In 2014 werd bij de totstandkoming van het landelijke ganzenakkoord en de daaropvolgende provinciale ganzenakkoorden het ganzenfoerageergebiedenbeleid opnieuw tegen het licht gehouden. Ondanks de evaluatiestudie werd aan verjaging ondersteunend afschot op grasland tussen november en februari in de meeste provincies

verboden: de zogenaamde winterrust. Verjaging door middel van niet-dodelijke preventieve maatregelen als knalapparaten en linten bleef wel jaarrond toegestaan buiten ganzenfoerageergebieden. Echter, alleen op kwetsbare gewassen was de inzet van deze maatregelen een vereiste om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen of om van een ontheffing of vrijstelling voor schadebestrijding gebruik te kunnen maken. Op grasland was de inzet van preventieve maatregelen geen vereiste.

Deze maatregelen samen leidden ertoe dat in de meeste provincies aan verjaging ondersteunend afschot van ganzen op het voornaamste schadegewas, grasland, niet was toegestaan van 1 november tot en met 30 februari. Daarnaast waren er bij agrariërs geen beleidsproblemen om niet-dodelijke preventieve middelen toe te passen op grasland om ganzen te verjagen. Bovendien is de effectiviteit van veel van deze preventieve maatregelen op de lange termijn beperkt¹⁸.

Uiteindelijk heeft dit pakket aan maatregelen tussen 1 november en 30 februari er waarschijnlijk niet alleen op lokale schaal toe geleid dat ganzen niet effectief naar ganzenfoerageergebieden werden verjaagd, maar ook dat Nederland mogelijk op flyway-niveau een aantrekkende werking heeft gehad op trekganzen uit andere landen¹⁹.

Winterrust

De invoering van een generieke winterrust voor alle drie de ganzensoorten heeft maar een beperkte aansluiting bij de daadwerkelijke periode dat de trekkende populaties in Nederland aanwezig zijn. Een aantal soorten arriveert al in september en oktober en wordt in die maanden met verjaging met ondersteunend afschot geconfronteerd. Vanaf 1 november heerst dan de winterrust. De winterrust eindigt op 1 maart, maar in april-mei vindt er nog een doortrek plaats van grauwe ganzen vanuit Frankrijk en Spanje naar Noorwegen. Brandganzen vertrekken pas rond half mei. Deze soortspecifieke verblijftijden zijn wel meegenomen in de periode dat er rust heerst in de (vaak soortspecifieke) ganzenfoerageergebieden, maar niet in de winterrust. Dit resulteert erin dat bijvoorbeeld de trekkende brandganzen tijdens hun verblijf met 4 verschillende beschermingsregimes te maken hebben: bij aankomst eind september en in oktober met verjaging met ondersteunend afschot en populatiebeheer, vanaf november een volledige verbod op afschot op grasland tot en met februari zowel binnen als buiten foerageergebieden. Tijdens hun verblijf tussen maart en mei, een gedeeltelijk verbod op afschot alleen binnen ganzenfoerageergebieden maar geen verbod op zowel aan verjaging ondersteunend afschot als populatiebeheer buiten de ganzenfoerageergebieden. Rond de periode van vertrek vanaf de tweede helft van mei geen verbod op afschot ten behoeve van aan verjaging ondersteunend afschot en populatiebeheer en geen beperkingen meer binnen ganzenfoerageergebieden. Het trekganzenbeleid is hierdoor niet eenvoudiger geworden, noch voor uitvoerders, noch voor ganzen.

4.2 Trekganzenbeleid in een internationale context

Wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat bij een intensivering of extensivering van de bejaging van ganzen in landen op de trekroute van trekganzen, de trekroute zich kan gaan verleggen naar andere landen^{20, 21}. Beleid van trekganzen moet daarom niet alleen op provinciaal en nationaal, maar ook op internationaal niveau bekeken worden.

Deze internationale invulling van de bescherming en het beheer van ganzen vindt plaats vanuit AEWA. De Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds (AEWA, het Afrikaans Euro-Aziatisch Watervogelverdrag) is een internationale overeenkomst die is gesloten in 1995. Doel van AEWA is om overheden, en relevante stakeholders bijeen te brengen om te komen tot een gecoördineerde

bescherming en beheer van trekkende watervogels en hun leefgebieden op hun complete migratieroute of flyway²². Onderdeel van AEWA is het *European Goose Management Platform* (EGMP²³) dat in 2016 werd opgericht. De aanleiding tot het oprichten van dit platform was de zorg dat de populaties van met name grauwe ganzen en brandganzen buitenproportioneel zouden toenemen. Dit kon alleen alleen door actieve samenwerking op het gebied van beheer langs de trekroutes voorkomen worden. Het EGMP richt zich op gecoördineerde en duurzame bescherming en beheer en benutting van ganzenpopulaties op flyway niveau, in broed- en overwinteringsgebieden en op stopoverplaatsen. Het EGMP streeft ernaar om ganzenpopulaties in een zogenaamde *favourable conservation status* te behouden, en tegelijk ecologische, economische en recreatieve belangen mee te laten wegen bij besluiten over beheer en beleid. Voor de lidstaten van de Europese Unie zijn daarbij de bepalingen van de Vogelrichtlijn leidend. De praktische invulling van deze internationale aanpak wordt per soort vastgelegd.

Afgestemde bescherming

De internationaal afgestemde maatregelen die genomen worden om de populaties van een bepaalde soort beter te beschermen en beheren worden vastgelegd in zogenaamde beheerplannen oftewel *International Single Species Management Plans* (ISSMP) en *Adaptive Flyway Management Programmes* (AFMP). Voor grauwe ganzen en brandganzen zijn deze ISSMP's internationaal vastgesteld in 2018. De AFMP's zijn nog niet vastgesteld. De plannen kenmerken zich door hun adaptieve karakter: afgestemd beheer en een periodieke (her)ijking daarvan met behulp van monitoringgegevens. Onderdeel van deze plannen zijn internationaal afgestemde afspraken over de bescherming en het beheer voor de verschillende populaties, de zogenaamde *management units*, (zoals trekganzen of standganzen).

Onderdeel van de internationaal afgestemde bescherming is de formulering van minimale populatiestanden, areaal en oppervlakte habitat (de zogenaamde *Favourable Reference Values* (FRV)) om de *favourable conservation status* te garanderen. De verschillende populaties mogen op internationale schaal en nationale schaal niet onder de FRV's komen. Aanvullend op de minimale populatiestanden worden er, afhankelijk van de status van de soort onder de Vogelrichtlijn, ook streefstanden (*management targets*) bepaald voor de verschillende populaties op internationaal niveau. Voor grauwe ganzen gebeurt dit wel, voor brandganzen niet. Deze streefstanden worden bepaald door middel van een afweging tussen maatschappelijke wensen tot bescherming, benutting door middel van de jacht en vermindering van overlast en schade. Hoewel benutting door middel van de jacht in Nederland geen rol speelt bij het ganzenbeleid, doet het dat wel voor grauwe ganzen in alle ons omringende landen. Uiteindelijk wordt het verschil tussen de streefstand en de daadwerkelijk gemonitorde populatie-aantallen gebruikt om het maximaal verantwoorde afschot per management unit op internationaal niveau te bepalen en op nationaal niveau te verdelen.

Het adaptieve karakter van de plannen vereist onder andere inzicht in de benutting, bestrijding en populatiebeheer in de verschillende landen op de flyway. In het beheerplan van de grauwe gans wordt daar bijvoorbeeld een overzicht van gegeven. In de meeste andere landen op de flyway van de grauwe gans staat de grauwe gans op de wildlijst en is in het najaar en de winter de jacht op deze soort geopend (Figuur 7). Dit leidt ertoe dat op het moment dat de grauwe ganzen gaan trekken in oktober/november in alle ons omringende landen afschot is toegestaan, maar dat in de meeste provincies in Nederland afschot op blijvend grasland vanaf november verboden is. Op het moment dat de trekkende populaties grauwe ganzen Nederland weer verlaten in februari/maart begint het afschot in Nederland en stopt het in de rest van Europa. Op basis van wetenschappelijke onderzoeken zou een intensivering van

bejaging in de ons omringende landen tot een aanzuigende werking van ganzen naar Nederland kunnen leiden²⁴.

Figuur 7. Toegestane mogelijkheden per maand tot afschot van grauwe ganzen op grasland buiten ganzenfoerageergebieden en N2000 gebieden in de landen op de trektroute van grauwe gans. In donkerblauwe maanden is afschot toegestaan, wit is niet toegestaan en lichtblauw is onder bepaalde voorwaarden toegestaan²⁵.

	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
Noord-Holland												
Friesland												
Gelderland												
Groningen												
Overijssel												
Utrecht												
Zeeland												
Zuid-Holland												
Internatio- naal												
België												
Duitsland												
Denemarken												
Frankrijk												
Finland												
Noorwegen												
Spanje												
Zweden												

Dit effect wordt mogelijk nog versterkt doordat er door de winterrust in Nederland maar een beperkt aantal trekkende grauwe ganzen geschoten worden. Vanuit het AEWA-proces kan dit ertoe leiden dat de rest van het internationaal bepaalde, verantwoorde maximale afschot van de populatie trekkende grauwe ganzen verdeeld wordt over de ons omringende landen. Hierdoor zou de intensiteit van afschot, en daarmee de onaantrekkelijkheid van de ons omringende landen, nog hoger kunnen worden ten opzichte van Nederland. Dit zou weer een aantrekkende werking kunnen hebben op de aantallen trekkende ganzen en hun verblijfsduur in Nederland. Tegelijkertijd leidt de provinciale beleidswens tot bescherming van trekganzen middels de winterrust er niet toe dat op flyway-niveau minder ganzen gedood mogen worden. Deze individuen mogen dan in andere landen gedood worden ten behoeve van bijvoorbeeld de jacht of schadebestrijding. Daarmee leidt de winterrust, vanuit de maatschappelijke wens tot bescherming, er niet toe dat de trekganzenpopulatie, internationaal gezien, beter beschermd is. Dit benadrukt het belang om het Nederlandse ganzenbeleid en beheer binnen deze internationale aanpak te zien. Vanuit de internationale aanpak dient er dan ook gecoördineerd te worden in hoeverre betere bescherming van de trekganzen nodig is en welke afgestemde beheermaatregelen op flywayniveau daartoe nodig zijn.

4.3 Standganzenbeleid

De doelstelling van het standganzenbeleid is concreet gemaakt in een afgestemde streefwaarde voor de hoogte van de jaarlijkse (provinciale) schadetegemoetkomingen voor grauwe ganzen en brandganzen. Uit deze streefwaarden voor schade wordt vaak een waarde voor de streefstand van de populatie herleid. In zekere zin sluit deze provinciale aanpak aan bij de internationale aanpak vanuit AEWA, waarin er ook met een ecologische ondergrens (*FRV*) en streefstand (*Management target*) wordt gewerkt. Tot nu toe liggen de streefstanden uit de provinciale ganzenakkoorden boven de bepaalde FRV's voor de standganzenpopulaties in Nederland vanuit AEWA.

Onder de standganzen is de grauwe gans in alle provincies de meest talrijke soort (Figuur 1 & 2) die ook de meeste schade veroorzaakt (Figuur 3). Ook is bij grauwe ganzen het grootste verschil tussen de beleidsdoelstelling van een schadeniveau van 2005 en de huidige getaxeerde schade (Figuur 6). De beleidsdoelstellingen worden lang niet altijd gehaald, ondanks dat de geregistreerde afschotcijfers jaarlijks gemiddeld 329.000 gedode grauwe ganzen laten zien²⁶. Het grootste deel van het geregistreerde afschot vindt plaats in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Friesland en Gelderland. In Zuid-Holland was in 2019 het aantal gedode grauwe ganzen 42.709, het aantal brandganzen 9.699 en het aantal kolganzen 2.655²⁷. In Noord-Holland was het aantal gedode grauwe ganzen in 2019 74.613, het aantal brandganzen 11.220 en het aantal kolganzen 1.317²⁸. Ook op internationale schaal worden in Nederland relatief veel grauwe ganzen en brandganzen gedood. Volgens de internationale beheercijfers wordt ruim de helft van alle grauwe ganzen van de Noord-West/Zuid-Westelijk Europese populatie die door menselijk handelen gedood worden (afschot en vangsten), in Nederland gedood²⁹. Dit maakt het des te opmerkelijker dat op basis van deze cijfers de standpopulatie grauwe ganzen en de schade blijven toenemen. Voor brandganzen ligt het percentage gedode ganzen als onderdeel van de flyway tussen de 35% en 44%³⁰.

Voor de standpopulatie van brandganzen is de beleidsdoelstelling van een schadeniveau gelijk aan dat van 2011 op landelijk niveau wel behaald (Figuur 6). Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de afname van 64%-66% in de schadehoogte op basis van tegemoetkomingsaanvragen in Friesland en Zuid-Holland ten opzichte van 2011, terwijl in andere provincies de schade is toegenomen. Het valt op dat de afname van de schade door standbrandganzen in Friesland en Zuid-Holland kon afnemen tot 64%-66% onder de beleidsdoelstelling zonder dat dit gevolgen had voor de mogelijkheden tot bestrijding en populatiebeheer. Dit impliceert dat adaptief beheer, zoals vanuit AEWA, op basis van een meerjarenbeheersdoelstelling en jaarlijkse aanpassingen in het beheer op basis van monitoring van doelstellingen, populatieaantallen, schade en populatiebeheer niet van de grond is gekomen. Een betere aansluiting van het provinciale ganzenbeleid en de faunabeheerplannen bij deze methodologie vanuit de AEWA-beheerplannen en de mogelijkheid voor jaarlijkse aanpassingen in het provinciale ganzenbeheer op basis van de faunabeheerplannen kan dit voorkomen.

Deze tegengestelde ontwikkelingen vragen ook om afstemming tussen provincies. Het beleidsdoel van een populatie behorende bij het schadeniveau van 2011 op nationaal niveau, is immers de basis waarop in AEWA-afspraken worden gemaakt. De vraag is hoe de landelijke afspraak wordt vertaald naar provinciaal niveau. Als op provinciaal niveau het schadeniveau van 2011 leidend is voor het beleid, zou dit betekenen dat provincies met een schadeniveau hieronder aanpassingen behoren te doen in het beleid. Indien het landelijke schadeniveau leidend is, dienen alle provincies in onderlinge afstemming deze overweging te maken.

4.4 Effectief populatiebeheer van standganzen

Ganzen kunnen 10-15 jaar oud worden en hebben een relatief lage sterftekans als volwassen vogel. Ze hoeven dus maar eenmaal in die 15 jaar een jong groot te brengen om 'zichzelf' in de populatie te vervangen. Door deze lange levensduur en grote verschillen in de sterftekans tussen de verschillende levensfasen van ganzen zijn er ook grote verschillen in het effect van ingrijpen middels populatiebeheer in die verschillende levensfasen. Zo heeft een reductie met een bepaald percentage van het aantal eieren of het aantal jongen een minder groot effect op de populatiegroei dan de reductie met eenzelfde percentage van de volwassen vogels³¹. Dit komt mede doordat in een normale natuurlijke situatie een groot deel van de eieren niet uitkomt en een groot deel van de jongen sterft voordat ze vliegvlug zijn. Bovendien is bij veel ganzensoorten deze jongensterfte dichtheidsafhankelijk; hoe meer eieren of jongen sneuvelen, des te groter wordt de overlevingskans van degenen die overblijven. Daardoor zijn maatregelen die de voortplanting omlaag brengen in het algemeen weinig effectief om de populatiegroei om te buigen in een afname^{28, 32}.

Alleen in lokale, net beginnende en relatief kleine populaties kunnen ze effect hebben. Maatschappelijk wordt het behandelen van eieren of nesten wel breder geaccepteerd dan afschot of vangen en vergassen. Door veel terreinbeherende organisaties wordt nestbehandeling als voornaamste maatregel uitgevoerd. De uitvoering van deze maatregelen vergt een grote inspanning en kan verstoring voor andere broedende vogels met zich meebrengen. Als een onvoldoende groot deel van de nesten wordt gevonden en behandeld zullen uit de overgebleven nesten nog genoeg jongen overleven om de populatie in stand te houden of te doen groeien. Op basis van de landelijke cijfers van de behandelde nesten en eieren werden in Nederland in 2015/2016 106,422 eieren en 15,995 nesten behandeld³³. Op basis van een broedpopulatie van 67.000-111.000 in die periode³⁴ kan nauwelijks een effect van de nestbehandelingen op de aantalsontwikkeling worden verwacht³⁵. Bovendien zien we in sommige provincies ook een afname van meer dan 75% in het aantal behandelde nesten en eieren sinds 2009.³⁶

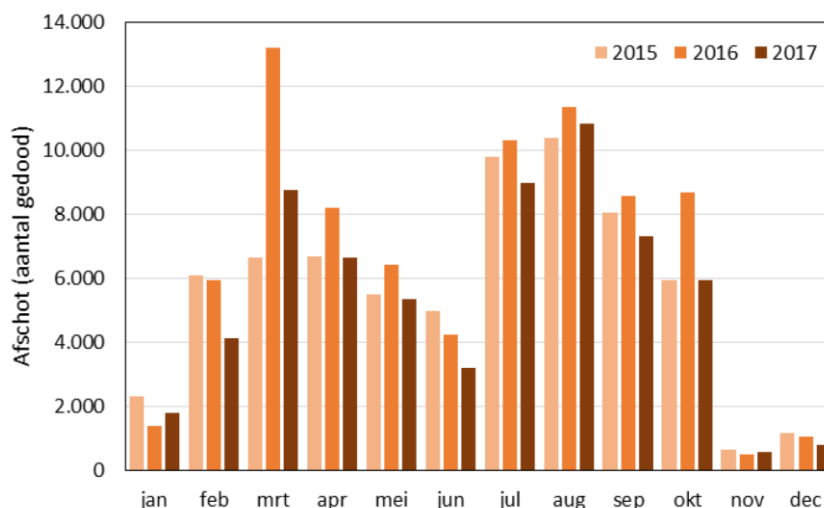
Met populatiebeheer kan op verschillende manieren worden ingegrepen op de populatie op standganzen. Directe middelen grijpen in op de sterfte (bijvoorbeeld door afschot), of reproductie (bijvoorbeeld door nestbehandeling of koppelaafschot). Indirect kan worden ingegrepen door factoren als voedselaanbod, rustplaatsen of nestplaatsen te beperken.

Doden van broedende ganzen

Onderzoek heeft aangetoond dat het meest effectieve moment om ganzen te beheeren is door in de broedtijd, broedende ganzen te doden, gevolgd door het schieten van gepaarde vogels in of nabij de broedlocaties kort voor en in de broedtijd³⁷. Bij populatiebeheer in het najaar/winter is de kans op het doden van juvenielen met een toch al lagere overlevingskans het grootst.

Er is maar beperkte informatie openbaar over de periode van het jaar waarin de meeste ganzen gedood worden. Echter, afschotcijfers van ganzen in 2018 in Noord-Holland³⁸ laten zien dat slechts 14% van de jaarlijks gedode ganzen in februari en maart, kort voor en in de broedtijd, worden gedood. De piekaantallen in geschoten ganzen vindt plaats in de periode van juli tot en met september. In Noord-Holland werden in deze 3 maanden 44% van de ganzen gedood. Dit zijn vermoedelijk met name onervaren, jonge vogels die zich nog niet voortplanten. Ook in de meeste andere jaren (Figuur 8) en in andere provincies is er een vergelijkbaar patroon³⁹ te zien met een piek in de afschotintensiteit in de zomer en het najaar en relatief beperkt afschot vlak voor en tijdens het broedseizoen en in de ruiperiode daarna.

Figuur 8 Afschot van ganzen in Noord-Holland per maand in de jaren 2015, 2016 en 2017. Weergegeven is het totaal voor grauwe gans, brandgans en kolgans⁴⁰.

De voornaamste obstakels voor bestrijding en populatiebeheer van de standganzen in de broedtijd zijn dat ten eerste broedende en nestelende individuen zich meer terugtrekken voornamelijk in natuurgebieden⁴¹. Daarnaast gaan ook steeds meer grauwe ganzen in en rond stedelijk gebied broeden⁴². Op deze locaties is het vaak vanuit de veiligheid, de wens van de terreineigenaar om geen jagers toe te laten of vanuit provinciaal beleid (zoals N2000 of stiltegebieden) niet toegestaan om ganzen te doden. Daarnaast speelt ook de bereidwilligheid bij jagers om deze ganzen te doden een rol vanuit hun normen en waarden omtrent de jacht; de weidelijkheid⁴³.

Vanuit weidelijkheidsprincipes wordt het als onethisch beschouwd om broedende of koppelvormende⁴⁴ ganzen te doden. Dit staat ook op gespannen voet met de doelstelling om een gezonde stand van populaties op peil te houden, zoals dat van oudsher aan jacht als duurzame benutting van natuurlijke overschotten ten grondslag lag. Dat doel en de maatregelen die daar bij passen komen niet altijd overeen met het doel van populatiebeheer: de schade beperken door zo snel en effectief mogelijk een populatie terug te brengen naar een bepaalde streefstand.

Ook wordt vanuit diezelfde principes het doden van ganzen die in de rui zijn, en op dat moment niet kunnen vliegen, als niet weidelijk beschouwd¹. Dit is onder andere terug te zien in de afname van het aantal gedode ganzen in mei-juni (Figuur 8). Tenslotte wordt ook de afzet en het in de voedselketen brengen van de geschoten ganzen door veel jagers en poeliers als problematisch ervaren⁴⁵. Een deel van de geschoten ganzen wordt weggegooid of vernietigd. Jagers geven aan dat dit ertoe leidt dat ze geneigd zijn minder afschot te plegen.⁴⁶

Vangacties

Een van de maatregelen die in bijvoorbeeld de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland en Utrecht genomen wordt in aanvulling op het populatiebeheer door vrijwillige jagers is de inzet van betaalde vangteams. Deze drijven de ganzen op het moment dat ze in de rui zijn en niet kunnen vliegen bijeen en deze worden vervolgens gevangen en gedood met CO₂ gas. Deze vangacties kunnen het gat opvullen in het beheer op de locaties plaatsvinden waar jagers niet mogen beheren of op de

momenten dat een gedeelte van de jagers aangeeft vanuit de weidelijkheid ruiende ganzen niet te willen doden⁴⁷. Bij vangacties, worden er afhankelijk van de soort, regelmatig tussen de 1000 en 2000 ganzen gedood⁴⁸. Op basis van de resultaten uit 2020 beargumenteren de FBE's dat er een mogelijk verstorend effect is van de intensiteit van nestbehandeling (die vanwege de coronamaatregelen in 2020 geen doorgang vonden) en de groepsvorming en groepsgrootte op het moment dat de vangacties plaatsvinden⁴⁵. Indien dit klopt is er gezien het zeer beperkte effect van de huidige intensiteit van nestbehandeling op de populatieomvang vanuit ecologisch standpunt mogelijk reden om het accent in het beleid te verleggen. Er is echter ook de maatschappelijk en ethische kant die meegenomen dient te worden in deze beslissing.

Vangacties liggen maatschappelijk en politiek gevoelig. Hoewel de vangacties maatschappelijk en politiek over kunnen komen als een dieronvriendelijke manier om ganzen te doden wordt op basis van onderzoek geconcludeerd dat er weinig dier-vriendelijkere alternatieven zijn om op grote schaal ganzen te doden⁴⁹. Bovendien is er bij deze methode minder risico op verwonden van ganzen die uiteindelijk niet gedood worden zoals bij afschot met hagel. Onderzoek heeft uitgewezen dat 35% tot 62% van de volwassen ganzen in Europa hagelkorrels in zijn lichaam heeft^{50 51}. Deze zogenaamde crippling rates, en het terugbrengen ervan, wordt in AEWA verband ook als aandachtspunt in de beheerplannen gebracht.

4.5 Niet-dodelijke ganzenwerende maatregelen

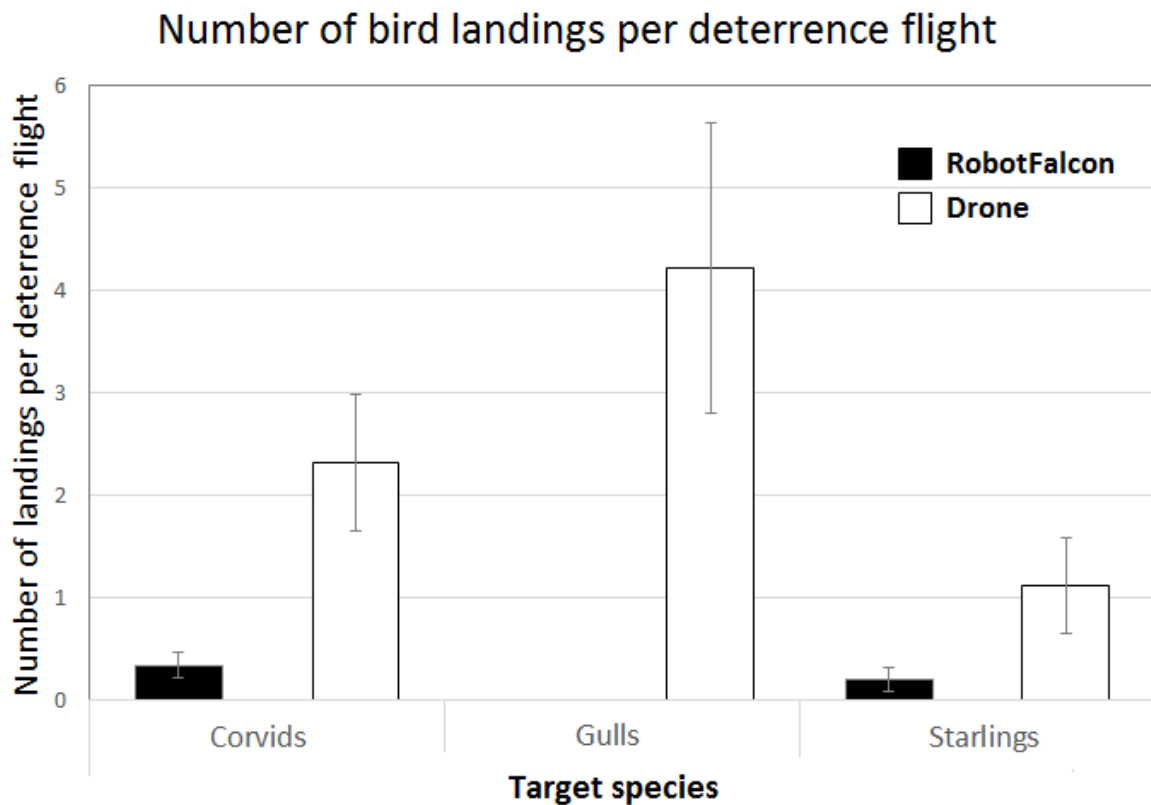
De afgelopen 15 jaar zijn in opdracht van het Faunafonds en BII12 meer dan 150 onderzoeken uitgevoerd naar niet-dodelijke wildwerende maatregelen. Hieruit blijkt dat, afgezien van afschermende middelen zoals netten en rasters, er nog geen verjagingsmiddel is dat zonder gewenning van de dieren kon zorgen voor een effectieve, langdurige en structurele vermindering van de schade⁵². Afschermende werende middelen als rasters en netten die het gewas afschermen van de dieren kunnen een optie zijn om schade aan relatief dure gewassen te voorkomen.

Het grootste probleem bij veel preventieve middelen is dat ze hun werking verliezen door gewenning. Gewenning is het afleren om te reageren op een prikkel die geen biologische relevantie meer heeft. In het geval van ganzen is de biologisch meest relevante prikkel het risico om gedood of verwond te worden door predatoren als vos, zeearend en jagers. Tijdens het foerageren maken ganzen constant de afwijking in hun gedrag tussen enerzijds het ingeschatte risico om gedood of verwond te worden en anderzijds de ingeschatte opbrengst in de vorm van energierijk voedsel. Vrijwel alle preventieve maatregelen tegen ganzen zijn erop gericht om op zo overtuigende mogelijke wijze ganzen een risicoprikkel te laten ervaren die sterker is dan de ingeschatte opbrengst. Dit betekent ook dat als de ingeschatte opbrengst in de vorm van energierijke gewassen groter wordt, bijvoorbeeld doordat de gewassen nutriëntrijker en smakelijker zijn, ganzen ook 'bereid' zijn meer risico te nemen. Hierdoor moet de risicoprikkel nog overtuigender zijn voordat ze zich laten verjagen⁵³.

Belangrijke factoren om langdurig effectieve verjaging zonder gewenning in stand te houden zijn onvoorspelbaarheid en variatie in de toepassing en vorm van de prikkels. Bijvoorbeeld zowel visuele en akoestische prikkels die zo sterk mogelijk een associatie met een predator oproepen. Daarbij valt te denken aan losse flodders en realistische vogelverschrikkers die jagers suggereren, ganzenalarmroepen die predatie op naburige ganzen suggereren⁵⁴ of drones in de vorm van natuurlijke predatoren⁵⁵. Dit is onder andere zichtbaar in het verschil in het verjagende effect van drones die lijken op roofvogels ten opzichte van reguliere drones (Figuur 9). Echter bij een groot aantal verjagende middelen, zoals de inzet van vlaggetjes, linten of reguliere drones, is 'de angst voor het onbekende' de belangrijkste prikkel die ganzen

doet verjagen. Hierdoor valt te verwachten dat gewenning sneller optreedt zodra ze leren dat er geen daadwerkelijk risico op verwonding, doding of een ander fysiek ongemak aan dit middel gerelateerd is.

Figuur 9 Aantal keren dat verschillende vogelgroepen bij een verjagingsactie door middel van een reguliere drone en een robotvalk tijdens de verjaagactie tussendoor op het perceel landen voordat ze permanent wegvliegen.⁵⁶

Een andere factor om gewenning te voorkomen is dat de verjagende middelen alleen toegepast worden op het moment dat de ganzen daadwerkelijk aanwezig zijn en zich laten verjagen. Hierdoor hebben ze niet de mogelijkheid te leren dat er geen risico van de prikkel uitgaat. Dit kan bijvoorbeeld via verjagingstechnieken die alleen verjagen als door middel van sensoren of microfoons de aanwezigheid van ganzen geconstateerd wordt⁵⁷. Waarschijnlijk zal ook bij deze innovatieve methodes het risico op doding of verwonding dat het middel suggereert, regulier herbevestigd moeten worden. Dit kan bijvoorbeeld door middel van daadwerkelijke optredende natuurlijke predatie van enkele individuen of aan verjaging ondersteunend afschot^{58 59 60}. Dit voorkomt dat de verjagingsprikkel zijn relevantie en daarmee verjagende effect verliest en maakt dat gewenning voorkomen wordt.

Momenteel zijn er maar weinig verjagende middelen die betaalbaar, laagdrempelig in het gebruik en langdurig effectief zijn zonder gewenning. Bij verder onderzoek hiernaar is het belangrijk dat er niet alleen naar innovatie gekeken wordt, maar het onderzoek ook gegrond is in de gedragsbiologie achter effectieve verjaging.

Schadebeperkingsplicht

Naast de biologische kant van verjaging zit er ook een sociaal maatschappelijke en beleidsmatige kant aan de inzet van wildwerende maatregelen. In 'Verbinden en vernieuwen' kwam de Adviesraad al tot de conclusie dat er in de huidige situatie van het faunaschadebeleid geen werkelijke incentive voor agrariërs is om uitvoering te geven aan hun schadebeperkingsplicht. Door een eigen risico van 5% op de tegemoetkomingen in ganzenschade in het huidige beleid moeten de kosten van de schadebeperkende maatregelen 20x zoveel schade voorkomen om financieel uit te komen. Dit gaat niet alleen in tegen de trits voorkomen-bestrijden-betalen, maar ook tegen de bedoeling van de wet. Het is nadrukkelijk de bedoeling van de wetgever dat agrariërs schadebeperkende maatregelen treffen voordat er sprake is van een tegemoetkoming in de schade⁶¹.

Daarnaast zijn er voor agrariërs ook vaak geen beleidsmatige verplichtingen tot het nemen van preventieve maatregelen. In de meeste provincies is de inzet van preventieve maatregelen alleen een verplichting op kwetsbare gewassen om aan verjaging ondersteunend afschot te mogen uitvoeren. Hetzelfde geldt voor de eisen om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming in de schade⁶². Blijvend grasland valt niet onder de kwetsbare gewassen, terwijl 94% van de schade aangericht door grauwe ganzen, brandganzen en kolganzen aan blijvend grasland optreedt. Bovendien gelden voor bijvoorbeeld de inzet van knalapparaten, vogelafweerpistolen en drones landelijke, provinciale of gemeentelijke regelgeving die de inzet kan beperken^{63 64}. Zo staan provincies de toepassing van deze maatregelen in N2000 gebieden niet altijd toe^{65 66}. Sommige gemeenten eisen bijvoorbeeld dat een knalapparaat iedere 5 dagen met tenminste 200 meter verplaatst dient te worden. Terugplaatsing op dezelfde locatie is pas toegestaan na 30 dagen. Ook is het aantal keren dat het apparaat af mag gaan beperkt^{67 68}.

Door al deze factoren samen ontbreekt bij het grootste deel van de ganzenschade bij agrarische ondernemers zowel een economische als een beleidsmatige prikkel om niet-dodelijke preventieve middelen in te zetten; daar resteert alleen hun intrinsieke motivatie. Het is daarom begrijpelijk dat agrariërs bij de keuze voor preventieve maatregelen kiezen voor die maatregelen die goedkoop en makkelijk uitvoerbaar zijn.

Recent onderzoek laat zien dat door dit beleid agrariërs die preventieve maatregelen inzetten dat met name doen door middel van linten of vlaggen, gevolgd door (handheld) lasers en de inzet van honden⁶⁹. Van deze middelen is de verjaging met linten vaak niet effectief in het verjagen van ganzen⁷⁰. De inzet van lasers en honden kan effectief zijn indien het met enige regelmaat gebeurt. De meeste agrariërs verjagen echter minder dan 3x per week met honden. De belangrijkste redenen bij de keuze voor deze preventieve maatregelen is de eenvoudige toepasbaarheid en de lage kosten.

Tenslotte kunnen preventieve middelen die effectief zijn in het verjagen van ganzen, ook effectief zijn in het verjagen van andere diersoorten die wel gewenst zijn in het agrarisch gebied. Zoals boerenlandvogels of natuurlijke plaagdierbestrijders⁷¹. Hierdoor kan het stimuleren van preventieve middelen om ganzenschade te voorkomen een negatief effect hebben op de functionele agrobiodiversiteit en boerenlandvogels. Het is een beleidsmatige afweging waar de prioriteit in dit soort gevallen gelegd dient te worden.

4.6 Gebiedsinrichting en habitatbeheer

Een andere niet-dodelijke benadering is door de ganzenproblematiek vanuit de gebiedsinrichting te bezien. Hierbij is het doel om ganzen een minder geschikt habitat te bieden om te broeden of te foerageren. Deze methode wordt als in potentie een van de duurzaamste methodes beschouwd in het beheer van ganzen⁷². Aanpassingen gericht op het minder geschikt maken van landbouwgrond als foerageergebied, of omgekeerd een gebied aantrekkelijk maken voor ganzen, is heel complex. En kent altijd voor- en nadelen die door betrokkenen of de omgeving verschillend zal worden beleefd.

Ook bij door de rijksoverheid voorgestane transitie naar kringlooplandbouw verandert de essentie van de grondgebonden landbouw weinig; het blijft geconcentreerd verbouwen van smakelijke, energierijke gewassen als voedsel voor mens of vee in de buitenlucht. Inherent gevolg daarvan is dat allerlei organismen, van bacterie tot en met gans, letterlijk een graantje mee willen pikken. Dit conflict is zo'n integraal onderdeel van de landbouw dat menselijk ingrijpen door middel van het bestrijden van plaagsoorten in de ene of andere vorm onderdeel is van zowel de conventionele landbouw, kringlooplandbouw, natuurinclusieve landbouw als de biologische landbouw⁷³. Minder productief grasland kan mogelijk het verschil in aantrekkelijkheid van de foerageermogelijkheden voor ganzen op boerenland en in natuurgebieden verkleinen. Dit zou de verjaging van ganzen van landbouwgebieden naar natuurgebieden eenvoudiger kunnen maken. Het is echter maar zeer de vraag of het mogelijk is om tot een landbouwsysteem te komen waarbij menselijke bestrijding van plaagdieren, zoals ganzen, compleet uit te sluiten is.

Naast het beperken van foerageermogelijkheden kunnen gebiedsgerichte maatregelen zich richten op het beperken of onaantrekkelijk maken van nestplekken. Deze bevinden zich veelal in natuurgebieden, waar ook andere soorten van afhankelijk zijn.

5 Beschrijving van uitvoerende partijen en hun rollen

Voor de uitvoering van ganzenbeleid wordt gekeken naar boeren, jagers en terreinbeheerders. Met gericht beleid kunnen deze partijen worden geprikkeld om in actie te komen, mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Deze voorwaarden laten zich categoriseren als: moeten, willen, mogen en kunnen^{74 75}. Succesvol beleid brengt deze vier voorwaarden met elkaar in evenwicht. Moeten en willen hebben betrekking op de externe en interne motivatie van spelers om in actie te komen. Externe motivatie gaat verder dan wettelijk verplicht zijn. Ook sociale druk vanuit de omgeving of een positieve financiële beleidsprikkel kan hieronder vallen. Mogen en kunnen hebben betrekking op respectievelijk het juridische en praktische handelingsperspectief. Hieronder wordt nader ingegaan op dat evenwicht.

5.1 Boeren

Boeren zijn als grondgebruiker in eerste instantie zelf verantwoordelijk voor de schade die aan hun gewassen wordt toegebracht. Ze zijn er dan ook alles aan gelegen om schade aan gewassen te voorkomen. Aan het bepalen van de inzet van tijd, energie en kosten gaat echter wel een bedrijfsmatige kosten-baten analyse vooraf. Factoren die daarin meewegen en het handelingsperspectief bepalen zijn:

- juridische mogelijkheden om in te grijpen;
- effectieve middelen en praktische mogelijkheden;
- kosten voor de inzet van deze middelen;
- effectiviteit van die middelen;
- consequenties van het nalaten schade te voorkomen.

Over de effectiviteit van beschikbare, niet-dodelijke verjagingsmiddelen bestaat discussie. De meeste boeren met schade nemen wel preventieve maatregelen, maar zien hier weinig effect van. Het verjagen van ganzen wordt al snel ervaren als dweilen met de kraan open of men heeft het gevoel ganzen slechts naar het perceel van de burens te verjagen, waardoor de totale schade niet afneemt⁷⁶. Toch zijn er ook geluiden van boeren die met succes experimenteren met diverse methoden, waaronder drones, lasers, sensoren en gevaargeluiden.

Voor het handelingsperspectief van boeren maakt het uit of een boer te maken heeft met trekganzen of standganzen. Ook de ligging van de percelen is relevant. Voor standganzen kan het zinvol zijn om alleen, of in samenwerking met andere lokale partijen, aan populatiebeheer te doen in de breedste zin van het woord. Voor trekganzen kan een boer inzetten op verjaging, al dan niet met ondersteunend afschot. Liggen de percelen in een foerageergebied of Natura 2000 gebied, dan zijn de juridische mogelijkheden van een boer uiterst beperkt en rest het aanvragen van een tegemoetkoming in de schade.

BIJ12 laat regelmatig onderzoek uitvoeren naar nieuwe verjaagmethodes (referentie naar https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2018/09/WENR-rapport-2888-Toetaal_LR.pdf). De algemene teneur is dat een methode werkt totdat gewinning optreedt. Momenteel wordt door BIJ12 geëxperimenteerd met technieken die verschillende methodes met elkaar kunnen combineren, en daar een element van onvoorspelbaarheid aan toevoegen. Daarnaast wordt onderzoek gedaan naar motivaties onder boeren om verjagende middelen in te zetten en manieren om dit te stimuleren.

5.2 Jagers

Schadebestrijding wordt uitgevoerd door jagers. Zij doen dit door het verjagen van ganzen van landbouwbouwperven en het reduceren van populaties (stand)ganzen.

Dit doen zij op vrijwillige basis en vaak op eigen kosten. Ze worden voor hun inspanningen beloond in de vorm van het geschoten wild. Het doden van ganzen stuit soms op felle maatschappelijke weerstand.

Ieder gedood dier dient geregistreerd te worden en in samenwerking met de FBE's organiseren zij tellingen voor het berekenen van de trend ter onderbouwing van de faunabeheerplannen. Voor de uitvoerders is het belangrijk dat de geschoten dieren ook worden geconsumeerd.

De doelstellingen en gevolgen van effectief populatiebeheer komen niet altijd overeen met de normen, waarden en ethische visie van jagers over faunabeheer, oftewel weidelijkheidsprincipes. Een voorbeeld van een principe is de benutting (je haalt een dier weg uit de natuur om te eten) en een ander voorbeeld is dat een dier de gelegenheid moet hebben om te vluchten. Door deze principes zijn uitvoerders terughoudendheid om broedende en ruiende ganzen te doden, of om ganzen te doden zonder dat deze voor consumptie gebruikt worden.

Grondgebruikers die een aanvraag indienen voor een tegemoetkoming, moeten kunnen aantonen dat tweemaal per week (aan verjaging ondersteunend) afschot heeft plaatsgevonden, mits de juridische mogelijkheden dit toelaten.

Het (juridisch) handelingsperspectief is veel jagers een doorn in het oog. De voorwaarden in ontheffingen en vrijstellingen, de verschillen tussen provincies en de administratieve lasten die dit voor jagers met zich meebrengt leiden tot veel irritatie. Voor een deel is deze lastendruk te wijten aan de kritische houding van het publiek ten aanzien van jacht en afschot. De complexiteit die de stapeling van regels bij de uitvoering met zich meebrengt heeft echter onvoldoende de aandacht bij de verschillende betrokken overheidsinstanties.

5.3 Terreinbeheerders

Terreinbeheerders, zowel de drie grote (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale Landschappen) als particulieren, hebben een verantwoordelijkheid in het ganzendossier. De eerste zorg van terreinbeheerders is echter om kwalitatief hoogwaardige natuur te bieden, waar in een dichtbevolkt land als Nederland veel behoefte aan is. Daar is de financiering van terreinbeheerders op ingericht en daar worden zij op afgerekend. Ganzen kunnen schade toebrengen aan natuurterreinen in de vorm van eutrofiëring (aanvoer van met name stikstof), of begrazing van riet. De omvang van die schade is echter anders dan schade aan de landbouw. Het belang van terreinbeheerders om in te zetten op populatiebeheer (met name bij standganzen) is kleiner dan voor boeren. Omdat ganzen voor een groot deel wel in de natuurgebieden slapen, broeden en ruien, is het handelingsperspectief van terreinbeheerders daarentegen veel groter.

Uitvoerder	Moeten	Willen	Mogen	Kunnen
Boeren	Ganzen opvangen, Schade voorkomen	Gezonde bedrijfsvoering	Zoals bepaald in onthefingen en vrijstellingen	Inzet verjagende middelen
Jagers	Schade bestrijden	Genot van de jacht, binnen weidelijkheidsprincipes	Zoals bepaald in onthefingen en vrijstellingen	Afschot
Terreinbeheerders	Ganzen beschermen, Schade bestrijden	Voorzien in de maatschappelijke behoefte aan kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden.	Zoals bepaald in onthefingen en vrijstellingen	Afschot, ingrijpen in broedplaatsen, terreininrichting

-
- ¹ Cijfers faunaschade 2019 <https://www.bij12.nl/nieuws/provincies-vergoedden-in-2019-voor-25-miljoen-aan-faunaschade/>
- ² Ralph Buij, Kees Koffijberg, 2019. Ganzen en ganzenschade in Nederland; Overzicht van kennis en kennishiaten voor effectief beleid. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 2965. Fig 3.1 a-b pp32 & Bijlage 1 pp59-60
- ³ Kleijn, D., J. van der Hout, B. Voslamber, Y. van Randen en T.C.P. Melman, 2012. In Nederland broedende Grauwe ganzen - Ontwikkelingen in landbouwkundige schade en factoren die hun ruimtegebruik beïnvloeden. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 2343. 76 blz.; 24 fig.; 10 tab.; 63 ref.
- ⁴ Ralph Buij, Kees Koffijberg, 2019. Ganzen en ganzenschade in Nederland; Overzicht van kennis en kennishiaten voor effectief beleid. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 2965. Tabel 2.5 & Bijlage 2 p 67
- ⁵ Ralph Buij, Kees Koffijberg, 2019. Ganzen en ganzenschade in Nederland; Overzicht van kennis en kennishiaten voor effectief beleid. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 2965. Tabel 2.5 & Bijlage 2 p 67
- ⁶ Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2009) Evaluatie opvangbeleid 2005-2008 overwinterende ganzen en smienten.
- ⁷ Fox, A.D., J. Elmsberg, I.M. Tombre & R. Hessel, 2017. Agriculture and herbivorous waterfowl: A review of the scientific basis for improved management. *Biological Reviews* 92(2): 854- 877.
- ⁸ Månsson, J. 2017. Lethal scaring – behavioral and short-term numerical response of greylag goose *Anser anser*. – *Crop. Prot.* 96: 258–264.
- ⁹ Van der Jeugd, H. P. (2013). Survival and dispersal in a newly-founded temperate Barnacle Goose *Branta leucopsis* population. *Wildfowl*, 63, 72-89. wildfowl.wwt.org.uk/index.php/wildfowl/article/view/2500
- ¹⁰ Ralph Buij, Kees Koffijberg, 2019. Ganzen en ganzenschade in Nederland; Overzicht van kennis en kennishiaten voor effectief beleid. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 2965. Tabel 2.5 & Bijlage 2 p 20
- ¹¹ Ralph Buij, Kees Koffijberg, 2019. Ganzen en ganzenschade in Nederland; Overzicht van kennis en kennishiaten voor effectief beleid. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 2965. Tabel 2.5 & Bijlage 2 p 22
- ¹² <https://www.sovon.nl/nl/soort/1670>
- ¹³ <https://www.sovon.nl/nl/soort/1590>
- ¹⁴ Powolny, T., Jensen, G.H., Nagy, S., Czajkowski, A., Fox, A.D., Lewis, M., Madsen, J. 2018. AEWA International Single Species Management Plan for the Greylag Goose (*Anser anser*) - Northwest/Southwest European population. AEWA Technical Series No. xx, Bonn, Germany. & Provinciale ontheffingen & vrijstellingen d.d. 31-10-2019
- ¹⁵ BIJ12 Drogestofprijzen vers gras 2003 – 2020
- ¹⁶ Koffijberg, K., H. Schekkerman, H. van der Jeugd, M. Hornman, and E. van Winden. 2017. Responses of wintering geese to the designation of goose foraging areas in The Netherlands. *Ambio*. doi:10.1007/s13280-016-0885-3.
- ¹⁷ Van der Jeugd, H.P., J. Nienhuis, M. Roodbergen, and E. van Winden. 2008a. Evaluatie Opvangbeleid 2005-2008 overwinterende ganzen en smienten, deelrapport 12: Effecten van grootte, vorm en ligging van ganzenfoerageergebieden op de opvangcapaciteit. Sovon Vogelonderzoek Nederland, research report 2008/21, Beek-Ubbergen.
- ¹⁸ Buij R., Lammertsma D. & Melman D. (2018) Overzicht van onderzoek schadesoorten in Nederland en Leidraad beoordeling onderzoek wildschade
- ¹⁹ Bauer S, Lisovski S, Eikelenboom-Kil RJFM, Shariati M, Nolet BA. Shooting may aggravate rather than alleviate conflicts between migratory geese and agriculture. *J Applied Ecol.* 2018;55:2653–62.
- ²⁰ Jonker, R. M., Eichhorn, G., van Langevelde, F., & Bauer, S. (2010). Predation danger can explain changes in timing of migration: the case of the Barnacle goose. *PLoS One*, 5(6), [e11369]. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0011369>

-
- ²¹ Bauer S, Lisovski S, Eikelenboom-Kil RJFM, Shariati M, Nolet BA. Shooting may aggravate rather than alleviate conflicts between migratory geese and agriculture. *J Applied Ecol.* 2018;55:2653–62.
- ²² <https://www.unep-aewa.org/en/legalinstrument/aewa>
- ²³ <https://egmp.aewa.info/>
- ²⁴ Bauer S, Lisovski S, Eikelenboom-Kil RJFM, Shariati M, Nolet BA. Shooting may aggravate rather than alleviate conflicts between migratory geese and agriculture. *J Applied Ecol.* 2018;55:2653–62.
- ²⁵ Powolny, T., Jensen, G.H., Nagy, S., Czajkowski, A., Fox, A.D., Lewis, M., Madsen, J. 2018. AEWA International Single Species Management Plan for the Greylag Goose (*Anser anser*) - Northwest/Southwest European population. AEWA Technical Series No. xx, Bonn, Germany. & Provinciale ontheffingen & vrijstellingen d.d. 31-10-2019
- ²⁶ Ralph Buij, Kees Koffijberg, 2019. Ganzen en ganzenschade in Nederland; Overzicht van kennis en kennishiaten voor effectief beleid. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 2965. & Bijlage 2 p 67
- ²⁷ Jaarverslag Faunabeheereenheid Zuid-Holland 2019
- ²⁸ Jaarverslag 2019 - Faunabeheereenheid Noord-Holland
- ²⁹ Powolny, T., Jensen, G.H., Nagy, S., Czajkowski, A., Fox, A.D., Lewis, M., Madsen, J. 2018. AEWA International Single Species Management Plan for the Greylag Goose (*Anser anser*) - Northwest/Southwest European population. AEWA Technical Series No. xx, Bonn, Germany. & Provinciale ontheffingen & vrijstellingen d.d. 31-10-2019 pp 41-42
- ³⁰ Jensen, G.H., Madsen, J., Nagy, S., Lewis M. (Compilers) 2018. AEWA International Single Species Management Plan for the Barnacle Goose (*Branta leucopsis*) - Russia/Germany & Netherlands population, East Greenland/Scotland & Ireland population, Svalbard/South-west Scotland population. AEWA Technical Series No. 70. Bonn, Germany. p49
- ³¹ Stahl J, van den Bremer L., Schekkerman H., de Boer V & Voslamber B (2013) Beheer van zomerganzen in de provincie Utrecht
- ³² van der Jeugd H.P. , Voslamber B., van Turnhout C., Sierdsema H. Feige N., Nienhuis J. & Koffijberg K. 2006. Overzomerende ganzen in Nederland: grenzen aan de groei? Sovon-onderzoeksrapport 2006/02. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- ³³ Powolny, T., Jensen, G.H., Nagy, S., Czajkowski, A., Fox, A.D., Lewis, M., Madsen, J. 2018. AEWA International Single Species Management Plan for the Greylag Goose (*Anser anser*) - Northwest/Southwest European population. AEWA Technical Series No. xx, Bonn, Germany.
- ³⁴ <https://www.sovon.nl/nl/grauwegans>
- ³⁵ van der Jeugd H.P. , Voslamber B., van Turnhout C., Sierdsema H. Feige N., Nienhuis J. & Koffijberg K. 2006. Overzomerende ganzen in Nederland: grenzen aan de groei? Sovon-onderzoeksrapport 2006/02. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- ³⁶ Schekkerman H., van den Bremer L., Koffijberg K. & Stahl J. 2018. Evaluatie van het Ganzenbeheerplan 2015-2020 Noord-Holland. Sovon-rapport 2018/65. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- ³⁷ Stahl J, van den Bremer L., Schekkerman H., de Boer V & Voslamber B (2013) Beheer van zomerganzen in de provincie Utrecht
- ³⁸ Jaarverslag 2018, Faunabeheereenheid Noord-Holland pp 31-32.
- ³⁹ Jaarrapportage 2019 Faunabeheereenheid Gelderland pp 91.
- ⁴⁰ Schekkerman H., van den Bremer L., Koffijberg K. & Stahl J. 2018. Evaluatie van het Ganzenbeheerplan 2015-2020 Noord-Holland. Sovon-rapport 2018/65. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- ⁴¹ Stahl J, van den Bremer L., Schekkerman H., de Boer V & Voslamber B (2013) Beheer van zomerganzen in de provincie Utrecht
- ⁴² Voslamber B., van der Jeugd H. & Koffijberg K. 2010. Broedende ganzen in Nederland. *De Levende Natuur* 111: 40-44.
- ⁴³ <https://www.jagersvereniging.nl/nieuws/jagers-willen-jachtseizoen-voor-ganzen-verschuiven-nieuwe-oogst/>
- ⁴⁴ <https://www.trouw.nl/nieuws/jagers-willen-pas-schieten-als-ganzen-kunnen-vliegen>
- ⁴⁵ <https://www.jagersvereniging.nl/nieuws/volgende-fase-voor-keurmerk-echt-wild/>

-
- ⁴⁶ Arcadis 2018. Uitvoeringsmogelijkheden ganzenbeheer – een verkenning voor Faunabeheer-eenheid NoordHolland. Arcadis Nederland, Amsterdam.
- ⁴⁷ Jaarverslag 2018, Faunabeheereenheid Noord-Holland pp 31-32.
- ⁴⁸ FBE Noord-Holland (12-01-2020). Rapportage ruivangsten 2020. Samenwerkingscollectief ruivangsten. Haarlem.
- ⁴⁹ Wageningen UR Livestock Research (2010) Het doden van wilde ganzen met CO2 en argon = Killing wild geese with CO2 and argon
- ⁵⁰ Ebbinge, B. S. (1991) The impact of hunting on mortality rates and spatial distribution of geese wintering in the Western Palaearctic. *Ardea*, 79(2): 197–210.
- ⁵¹ Noer, H, Madsen, J & Hartmann, P. (2007) Reducing wounding of game by shotgun hunting: effects of a Danish action plan on pink-footed geese. *Journal of Applied Ecology* 44(3): 653-662.
- ⁵² Buij R., Lammertsma D. & Melman D. (2018) Overzicht van onderzoek schadesoorten in Nederland en Leidraad beoordeling onderzoek wildschade
- ⁵³ Buij R., Lammertsma D. & Melman D. (2018) Overzicht van onderzoek schadesoorten in Nederland en Leidraad beoordeling onderzoek wildschade
- ⁵⁴ Steen, K.A., Therkildsen, O.R., Karstoft, H. en Green, O., 2014. Audio-based detection and recognition of conflict species in outdoor environments using pattern recognition methods. *Applied Engineering in Agriculture*, 30(1), pp.89-96.
- ⁵⁵ <https://www.roflight.com>, <https://www.thedronebird.com>
- ⁵⁶ Storms, Carere, Verhulst, Hemelrijk (in voorbereiding), Universiteit Groningen
- ⁵⁷ Steen, K. A., Therkildsen, O. R., Karstoft, H., & Green, O. (2014). Audio-Based Detection and Recognition of Conflict Species in Outdoor Environments Using Pattern Recognition Methods. *Applied Engineering in Agriculture*, 30(1), 89-96.
- ⁵⁸ Månsson, J. (2017) Lethal scaring—Behavioral and short-term numerical response of greylag goose *Anser anser*. *Crop Protection* 96: 258–264.
- ⁵⁹ Baxter, A.T., Allan, J.R., 2008. Use of lethal control to reduce habituation to blank rounds by scavenging birds. *J. Wildl. Manage.* 72, 1653–1657
- ⁶⁰ Tracey J.P (2012) Ecology, Impacts and Management of Pest Birds. PhD-Thesis University of York
- ⁶¹ Advies Systematiek tegemoetkoming faunaschade, Pels Rijcken & Droogleever Fortuijn, Advocaten en notarissen, 10 juli 2018.
- ⁶² <https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/tegemoetkoming-faunaschade/beleidsregels-tegemoetkoming-faunaschade/>
- ⁶³ <https://www.politie.nl/themas/vergunningen-en-verloven.html>
- ⁶⁴ Uitvoeringsregels voor het gebruik van knalapparatuur ter voorkoming van schade aan gewassen <https://www.stedebroec.nl/file/5751/download>
- ⁶⁵ Beheerplan Natura 2000 Rijntakken - https://www.gelderland.nl/bestanden/Documenten/Gelderland/03Natuur/190114_Beheerplan_Natura2000_Rijntakken_2019_toegankelijk.pdf
- ⁶⁶ Beheerplan Natura 2000 Polder Zeevang - www.noord-holland.nl/Onderwerpen/Natuur/Projecten/Stikstof_en_Natura_2000/Natura_2000_beheerplannen/Beheerplannen/Beheerplan_polder_Zeevang_N2000_2013_2019.org
- ⁶⁷ Beleidsregel ontheffing A.P.V. voor knalapparaat landbouw Gemeente Wieringermeer decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/XHTMLoutput/Actueel/Wieringermeer/55051.html
- ⁶⁸ Nadere regels knalapparaten en hagelkanonnen (artikel 4:6 APV Buren) https://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/xhtmloutput/Historie/Buren/643907/CVDR643907_1.html
- ⁶⁹ CLM (2020) Ganzenschade in Utrecht: verjagingsinspanning in beeld
- ⁷⁰ Buij R., Lammertsma D. & Melman D. (2018) Overzicht van onderzoek schadesoorten in Nederland en Leidraad beoordeling onderzoek wildschade
- ⁷¹ Latour, J.B. en Stahl J. (2018) Praktijkproef inzet lasers voor beperking ganzen-schade. AenW-rapport 2388, Sovon rapport 2018/08
- ⁷² Buij R., Lammertsma D. & Melman D. (2018) Overzicht van onderzoek schadesoorten in Nederland en Leidraad beoordeling onderzoek wildschade
- ⁷³ Schuurbijs, M.M.F. (2018). Op weg naar duurzame landbouw. Een systeemanalyse van de landbouw in transitie. Den Haag: Tweede Kamerfractie GroenLinks

-
- ⁷⁴ van Dijk, W., Dijkman, W., Leendertse, P., Keuper, D., Runhaar, H., & Vollaard, B. (2017). Boeren in actie voor bodem en water: Hoe krijgen we het peloton in beweging? *Landwerk*, 17(3), 5-8. <https://edepot.wur.nl/448063>
- ⁷⁵ Runhaar, H.A.C., et al., Promoting nature conservation by Dutch farmers: a governance perspective. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 2017. 15(3): p. 264-281.
- ⁷⁶ CLM (2020) Ganzenschade in Utrecht: verjagingsinspanning in beeld